

Geselecteerde taalcolumnns van neerlandistiek.nl

Henk Wolf

Dit is een selectie van columns die zijn verschenen op het onlinetijdschrift neerlandistiek.nl. De columns gaan allemaal over aspecten van de taalkunde van het Nederlands. Het zijn hoofdzakelijk columns die nieuwe feiten of inzichten presenteren op het gebied van woordenschat, uitspraak, woordvorming, zinsbouw, betekenis of pragmatiek.

De oorspronkelijke verschijningsdatum van elke column staat steeds onder de titel. Voor referenties kan die worden gebruikt. Een enkele keer verschilt de hier opgenomen tekst op detailniveau van de op neerlandistiek.nl gepubliceerde tekst.

Henk Wolf, 19 juni 2019

Inhoud

‘Ga jij dan even van terugbrengen?’: een Nederlandse antipassief?	4
Het meisjemeisje was thuisthuis.....	6
Voor het eerst veertig	7
Hoe(z) ben je zo dik? Miratieve modaliteit in het Nederlands en Fries	9
Ken ik nog effe van uw tijd roven?.....	11
Waarom laat ons taalgevoel ons in de steek bij de voltooide tijd van ‘verblijven’?.....	12
D’r zij licht.....	14
Nieuwe betekenissen van ‘officieel’	15
Stilgeboren	16
Het as.....	17
‘Het zout’ en ‘de zout’	18
Studeren aan ‘Dinges Instelling’	23
Morgen een week zijn je schoenen klaar	25
Heel erg nerd: woorden die bijvoeglijknaamwoordje spelen	26
Pablo is enorm een god in het diepst van zijn gedachten	29
De checkout en het uitchecken	30
Zijn studentes ook studenten?	31
Sik, soekie, noede: een gat in het Standaardnederlands.....	33
De geit heeft last van z’n/d’r uier: horen dieren bij de mensen of bij de dingen?.....	34
In dit ons land.....	37

Jou schelm!	39
Ze vonden haar een eindje verderop liggen	40
Veels te interessant om erover op te houden	42
‘De man’ als voornaamwoord	43
Doorsneden met dammen	45
Wat is de onbepaalde tegenhanger van ‘die’?	46
Een voorhene interesse	47
Hulke	48
Ga lekker genieten!	49
Hij heeft de foto’s zien gelaten	51
Ik boei me niet voor de poppetjes	53
Ik zei er van Jaap	54
Aan het roer / bij het roer	56
Lijst van behandelde onderwerpen	58
Index of topics treated (English)	60

‘Ga jij dan even van terugbrengenstein?’: een Nederlandse antipassief?

Geplaatst op 17 juni 2019 16:00 door [Henk Wolf](#)

Door Henk Wolf

De meeste Nederlandstaligen zijn op school de termen *actieve* (of *bedrijvende*) vorm en *passieve* (of *lijdende*) vorm wel tegengekomen. Als je een zin omzet van de actieve naar de passieve vorm, dan doe je iets waardoor het oorspronkelijke onderwerp van de zin niet langer het onderwerp is. Als opfrisser een voorbeeld met dezelfde zin in beide vormen:

- *De boer slaat de ezel.* (actieve vorm, *de boer* is onderwerp)
- *De ezel wordt geslagen.* (passieve vorm, *de boer* is weggelaten)
- *De ezel wordt door de boer geslagen* (passieve vorm, *de boer* staat wel in de zin, maar niet als onderwerp)

Nou kwam ik recent het proefschrift van Raina Heaton tegen, *A Typology of Antipassives*, uit 2017. Zij beschrijft daarin een veel minder bekende vorm die zinnen ook kunnen krijgen, de zogenaamde *antipassieve vorm*. Daarin doe je eigenlijk precies het omgekeerde van wat je bij de gewone *passief* doet: je verwijdert niet het onderwerp uit z'n functie, maar het lijdend voorwerp.

Voorbeeld van de antipassieve vorm

Sommige Nederlandse zinnen kunnen ook van de actieve in de antipassieve vorm worden omgezet. Daar zijn verschillende manieren voor. De simpelste is om het lijdend voorwerp gewoon weg te laten. Dat kan soms wel, soms niet, zoals de onderstaande zinnen laten zien:

- *Linda leest haar boek.* (actieve vorm)
- *Linda leest.* (antipassieve vorm)
- *Linda leest haar boek uit.* (actieve vorm)
- *Linda leest uit.* (erg raar klinkende antipassieve vorm)

Een andere manier om de antipassief te maken is door voor het lijdend voorwerp een voorzetsel te plaatsen. Het staat dan nog wel in de zin, maar het is geen lijdend voorwerp meer. Dat kan in het Nederlands ook, al verandert de betekenis wel een beetje. Zo kun je zeggen:

- *Linda leest in haar boek.* (antipassieve vorm)

Een strengere definitie

Raina Heaton noemt al die constructies, niet voor het Nederlands, maar wel voor talen die het op ongeveer dezelfde manier doen. Ze schrijft dat die constructies in de literatuur allemaal wel als *antipassief* zijn benoemd, maar ze vindt dat dat begrip eigenlijk in een te brede betekenis wordt gebruikt. Dat is ook wel een beetje logisch: in het Nederlands is het heel helder hoe je zinnen van de actieve vorm in de (gewone) passieve vorm omzet. Daar heb je twee vaste hulpwerkwoorden voor en het hoofdwerkwoord heeft ook altijd de vorm van het passieve deelwoord. Zo'n helder systeem voor de *antipassief* heeft het Nederlands niet, dus zou je dat begrip voor die taal eigenlijk niet moeten gebruiken.

Een echte *antipassieve vorm* moet ook zo'n vaste formule voor het uiterlijk van de werkwoorden hebben, vindt de schrijfster. Ze heeft ook een heleboel talen gevonden waarin dat het geval is, zoals het

Nenets.

Incorporatie in het Fries

Het Fries wordt in het boek niet genoemd. Dat heeft een constructie die in de literatuur ook vaak als *antipassief* wordt genoemd, namelijk *incorporatie*. Daarbij wordt het lijdend voorwerp ‘gestript’ van de meeste ballast, zoals het lidwoord, bijvoeglijke naamwoorden en de meervoudsuitgang – de verkleinwoorduitgang kan wel blijven staan. Het restant wordt opgenomen in het werkwoord, zodat je een zin zonder lijdend voorwerp krijgt. Een paar voorbeelden:

- *Heit siet te boekjelêzen.*
(‘vader zat te boekjelezen’)
= Vader was een boek (of boeken) aan het lezen.
- *Juster wienen wy oan it toarnbeisykjen.*
(‘gisteren waren we aan het braamzoeken’)
= Gisteren waren we bramen aan het zoeken.
- *Se sei dat se mar wer ris te artikelskriuwen gong.*
(‘ze zei dat ze maar weer eens te artikelschrijven ging’)
= Ze zei dat ze maar weer eens ergens een artikel (of artikelen) ging schrijven.

Heaton noemt incorporatie wel als een constructie die erg op de antipassief lijkt, maar omdat het haar te doen is om constructies die het lijdende voorwerp van de actieve zin helemaal kunnen verwijderen, beschouwt ze incorporatie en de antipassief toch als verschillende fenomenen.

Van terugbrengenstein

Hebben we in de Lage Landen dan niets wat aan de strenge eisen

van Heaton voldoet? Misschien is er nog één – volgens mij nauwelijks beschreven – kandidaat. Het is een Nederlandse constructie die ik pas een paar jaar geleden voor het eerst heb gehoord en die me sindsdien geregeld opvalt. Mijn heel voorzichtige indruk is dat ze typische studententaal is en een wat melig-humoristische interpretatie moet krijgen. Ik heb zelf geen betrouwbare intuïties over dit zinstype, maar een informante die die wel heeft, vertelde me dat de volgende zinnen voor haar allemaal mogelijk zijn:

- *Straks gaan we van slapenburg.*
- *Ga jij dan even van terugbrengenstein?*
- *Ga maar even van dichtdoenenstein.*
- *Doe jij vandaag van kokenstein?*
- *Wil jij straks van opruimenstein doen?*
- *Ik doe van regelenstein.*
- *De kat doet van slopenburg.*
- *De hond gaat van slopenburg.*

Het werkwoord wordt ingepakt tussen *van* en een van de achtervoegsels *-burg* en *-stein*. Achter eenlettergrepige werkwoorden zoals *doen* komt nog *-en-*. Aan de zin wordt een van de werkwoorden *doen* of *gaan* toegevoegd. Eventueel kunnen er nog hulpwerkwoorden worden toegevoegd. Een vaste formule voor de vorming van de constructie is er dus.

Ook aan Heaton's criterium dat de voorwerpen helemaal uit de zin moeten kunnen verdwijnen voldoet de ‘van ...burg/stein’-constructie. Eventuele lijdende (en ook meewerkende) voorwerpen worden rücksichtslos verwijderd. Zelfs behoorlijk strikt overgankelijke werkwoorden als *terugbrengen* en *regelen* raken hun lijdende voorwerpen kwijt. Mijn informante vertelde me dat de

volgende zinnen niet kunnen:

- *Ga jij dan even het boek van terugbrengenburg?* <onmogelijk>
- *Ga jij dan even het boek van terugbrengenstein?* <onmogelijk>
- *Ik doe dat van regelenstein.* <onmogelijk>
- *De kat doet het gordijn van slopenstein.* <onmogelijk>

Voor wie er meer over wil weten hierbij een volledige referentie met link:

[Heaton, Raina \(2017\), *A Typology of Antipassives, with Special Reference to Mayan*. Diss. University of Hawai'i. Manoa.](#)

Het meisjemeisje was thuishuis

Geplaatst op 1 april 2019 16:00 door [Henk Wolf](#)

Door Henk Wolf

Afgelopen week was ik bij een lezing van Maximilian Frankowsky, die onderzoek doet naar woorden zoals *meisjemeisje*.

Een *meisjemeisje* is een meisje, maar geen meisje dat in bomen klimt en met raceautootjes speelt. Ze speelt liever prinses en draagt graag jurkjes.

Ik ken woorden zoals *meisjemeisje* nog maar een paar jaar en ze bestaan ook nog niet zo lang. Wel zijn ze blijkbaar in vrij korte tijd in verschillende talen opgedoken, waaronder naast het Nederlands ook het Engels en het Duits. Ze worden gevormd door het proces van *reduplicatie* ('verdubbeling') en ze geven dat weer wat meestal het *prototype* van het verdubbelde woord wordt genoemd, het meest typische voorkomen ervan.

Wat ik interessant vond, is dat Maximilian erop wees dat dit proces van reduplicatie woorden *scalair* maakt: door de introductie van *meisjemeisje* kan een individu plotseling 'meer of minder meisje' zijn. Scalaire woorden hadden we altijd al: iemand kon al 'een enorme viespeuk' of 'een tamelijke onbenul' zijn, maar bij *meisje* was die nuance er niet: 'Zij is een meisje' was altijd óf helemaal waar (als de spreker naar een meisje wees), óf helemaal niet (als de spreker naar een jongen, een bejaarde of een paardenbloem wees). Nu kun je zeggen dat 'zij is een meisje' 'gedeeltelijk waar' is, want de spreker kan dan wel naar een meisje wijzen, maar niet naar 'een meisjemeisje'.

Interessant is ook dat taalkundigen het type reduplicatie in *meisjemeisje* niet zo goed begrijpen. Wat de klemtoon betreft lijkt

het wat op samenstellingen zoals *kindermeisje*, maar in normale samenstellingen met *meisje* als eerste lid krijg je altijd de tussenklank -s- (*meisjesfiets*, *meisjesschool*), terwijl dat in *meisjemeisje* niet zo is. Bovendien heb je reduplicaties van dit type waarin beide leden in het meervoud staan ('het zijn geen *nazi's-nazi's*') en dat kan bij gewone samenstellingen ook niet. Opvallend is ook dat scalaire reduplicatie vooral bij korte, niet-samengestelde woorden wordt toegepast: iets als *kindermeisjekindermeisje* komt bijna niet voor.

Bijzonder is dat scalaire reduplicatie op allerlei woordsoorten toegepast kan worden. Er zijn flink wat zelfstandige naamwoorden waarbij het kan, zoals *meisjemeisje*, *omaoma* en *vriendvriend*. *Thuishuis* ('in het ouderlijk huis', wat een graadje meer *thuis* is dan op de studentenkamer) is een bijwoord en *eteneten* ('een maaltijd gebruiken', dus geen tussendoortje oppeuzelen) is een werkwoord.

Ook interessant is dat je dit soort scalaire reduplicaties niet zomaar tussen neus en lippen door kunt gebruiken. De zin *Het meisjemeisje was thuishuis* heb ik als aandachtstrekker boven dit stukje gezet, maar die zin zal in de praktijk niet snel worden gebruikt. Je vindt scalaire reduplicaties namelijk bijna altijd in de kern van de mededeling, in zinnen die worden geuit om te vertellen dat iets of iemand aan het uiteinde van een schaal zit en niet ergens midden op die schaal. Je komt ze dan tegen in zinnen als 'Maartje maakte zich het liefst zo vuil mogelijk, maar Julia was een echt meisjemeisje' en 'Alfons slaapt in de weekenden het liefst thuishuis'.

Voor het eerst veertig

Geplaatst op [15 juni 2019 16:00](#) door [Henk Wolf](#)

Door *Henk Wolf*

Vindt u de onderstaande zin onlogisch?

- *Toen ze voor het eerst veertig was, heeft ze een auto gekocht.*

Er zullen Nederlandstaligen zijn die deze zin raar vinden. Voor hen kan *voor het eerst* alleen 'de eerste van diverse malen' betekenen. En omdat een mens doorgaans maar één keer veertig wordt, is de zin voor hen inhoudelijk vreemd.

Er zullen ook Nederlandstaligen zijn, vermoedelijk een minderheid, die de zin wel zo interpreteren dat die een voor de hand liggende betekenis heeft. Voor hen betekent *voor het eerst* in deze zin 'net', 'nog maar even'.

Deze laatste groep is vermoedelijk niet zo groot, want in de betekenis 'net' is *voor het eerst* vrij zeldzaam. Een paar voorbeelden van internet:

- *En toen de wereld voor het eerst geschapen werd, vulde JHWH haar met heilig licht*
- *Toen de maan voor het eerst werd gevormd, was de rotatiesnelheid heel anders dan nu.*
- *grote schulden door verkeerde beslissingen als ze voor het eerst meerderjarig zijn*

Ook erg mooi is het gebruik van *voor het eerst geboren* in dit fragment uit [Opgang](#) van P.N. van Eyck, waarin we volgens mij niet hoeven aan te nemen dat Van Eyck het over reïncarnatie heeft:

- *Maar deze hadden de stad in hun midden als de dorre, steenige strakte gevoeld welke zij voor menschen en dieren zijn moet, en in een rilling van ontferming hadden zij de armen om haar heen gestrekt, haar aan hun borst getrokken, zoodat er geen gescheidenheid van land en stand meer bestond, doch een verzadigde eenheid van kleur en warmte, een versche rijkdom, voor het eerst geboren, zich er rekte op de siddering van zijn geneuchte.*

Ook in het Fries komt *foar it earst* in de betekenis ‘net’ voor. Een voorbeeld uit het volksverhaal *De âlderdom fan ‘e minske en fan de dieren*, opgetekend door Ype Poortinga:

- *Oan it begjin fan ‘e skepping, doe’t der foar it earst minsken en dieren op ‘e wrâld wienen ...*

Het is apart dat deze betekenis in de woordenboeken niet te vinden is. Het grote *Woordenboek der Nederlandse Taal* geeft als betekenissen van *voor het eerst*:

- e. In de verbinding **VOOR HET EERST**.
- ↳ α. Vóór elke — of vóór de andere handeling, het eerst. In dit gebruik verouderd.
| Besje, kundigh van die streken, Sloegh haer' Boter gae voor 't **eerst**, HUYGENS 2, 239 [1655].
 - ↳ β. De keer die aan alle andere voorafgaat. voor de eerste maal.
| Die jongen gaat vandaag **voor het eerst** naar school. 't Is voor 't **eerst** dat ik dat hoor. *poëem*
WNT

Het *Groot woordenboek der Nederlandse taal* van Van Dale (twaalfde druk) maakt ons ook niet wijzer. Dat schrijft bij het lemma *eerst*:

voor het eerst, niet eerder geschied zijnd, voor de eerste keer

En het *Woordenboek der Friese Taal* schrijft ook alleen:

- FOAR IT EARST,**
- ↳ 1). voor het eerst, voor de eerste keer.
| Doa hy for 't aerst op Haegge schoallen rekke. U.H. WIELINGA HUBER, *gelockwensching*, [1817].
 - ↳ 2). vooreerst, voorlopig.
| Ik bin for 't earst bêst tofreden mei in arke. GEERTSEMA & EPPENGA, *leechte*, 10, [1932].
| It middeisskoft forslepte 'r yn 'e bleek, doe wie er foar 't earst de âlde wer. P. AKKERMAN, *ypma*, 32, [1949].

Hoe(z) ben je zo dik? Miratieve modaliteit in het Nederlands en Fries

Geplaatst op 11 juni 2019 16:00 door [Henk Wolf](#)

Door Henk Wolf

Het vraagwoord *hoe* komt in zowel het Nederlands als het Fries voor, maar er is een subtiel verschil, dat ik nog nooit beschreven heb gezien.

Eerst de overeenkomsten. In beide talen kom je zinnen tegen als de volgende:

- *Hoe ben je zo dik geworden?*
- *Hoe bist sa grou wurden?*

Daarin is *hoe* dubbelzinnig. Het kan vragen naar de oorzaak en is dan ongeveer synoniem aan *waardoor*. In dat geval is het antwoord op de vraag zoiets als ‘Ik heb te veel bier gedronken’. *Hoe* kan ook wat betekenen als ‘op welke manier’ en dan is het antwoord op de vraag iets in de trant van ‘Ik kreeg er elk jaar een kilootje bij’. In beide gevallen is *hoe* een bijwoord bij het hele gezegde ‘dik worden’.

Enigszins moeizaam is het als je *hoe* gebruikt voor het bevragen van alleen *dik*. Je vraagt dan:

- *Hoe ben je dik?* <beetje raar>

Op zo’n vraag zou een antwoord kunnen komen als ‘Peervormig’, maar dat blijft een beetje raar.

Hoe ben je zo jong?

Nou kom je in het Fries toch vaak *hoe* tegen in zinnen met als enige werkwoord een vorm van *zijn*. De letterlijke vertaling van de hierboven genoemde wat rare Nederlandse zin is in het Fries helemaal niet zo raar:

- *Hoe bist sa grou?* (‘Hoe ben je zo dik?’)

Nog een paar internetvoorbeelden van dit type zinnen:

- *O Hear, hoe binne Jo sa fier?* (‘O Heer, hoe bent U zo ver?’)
- *Hoe binne jo sa treurich?* (‘Hoe bent u zo treurig?’)
- *Hoe bist sa let op in paed?* (‘Hoe ben je zo laat op (een) pad?’)

Die zinnen hebben geen tegenhangers in het moderne Nederlands – of die zijn op hun best erg zeldzaam. Ze hebben ook niet de betekenis die de bovengenoemde zin ‘Hoe ben je dik?’ heeft. Het woord *hoe* bevraagt niet de manier waarop het onderwerp datgene is wat onderstreept staat (zo dik, zo ver weg, zo treurig, zo laat op pad).

Je zou misschien kunnen denken dat het Fries dan het werkwoord *geworden* gewoon heeft weggelaten en dat je dat erbij moet denken. Alleen zou dat inhouden dat er sprake zou zijn van een verandering: in ‘Hoe ben je zo dik geworden?’ wordt stilletjes aangenomen dat de aangesprokene ooit een slank postuur had. Die stille aanname ontbreekt in ‘Hoe bist sa grou?’

Ook in de Bijbelse zin ‘O Hear, hoe binne Jo sa fier?’ hoeft de Heer niet eerst dicht bij de spreker geweest te zijn. In een zin als de volgende is zo’n verandering zelfs uitgesloten:

- *Hoe bist sa jong?* ('Hoe ben je zo jong?')

▪

Zo'n vraag kun je bijvoorbeeld stellen aan iemand die een functie heeft die meestal door veel oudere personen wordt bekleed. De aangesprokene zou kunnen antwoorden met: 'Ik heb snel carrière gemaakt' of 'Ik heb het bedrijf van m'n jong overleden moeder geërfd' of iets dergelijks.

Betekenis: miratieve modaliteit

Het Friese *hoe* in deze voor Nederlandstaligen gekke zinnen vraagt dan ook niet naar de manier waarop een proces is verlopen of naar de oorzaak ervan. Het is hoofdzakelijk een uiting van verbazing. Daarin kan een verzoek om verklaring liggen, maar dat hoeft niet eens. 'Hoe bist sa let op in paed?' vraagt niet naar een beweegreden, maar drukt verbazing uit: de aangesprokene doet iets wat gezien de ervaringen van de spreker gek is, namelijk laat op pad zijn. De vraag 'Hoe bist sa grou?' drukt verbazing uit over iemands omvang, bijvoorbeeld omdat die een zeer uitzonderlijk postuur heeft. 'Hoe bist sa jong?' drukt verbazing uit over een leeftijd die niet past bij het beeld dat de spreker heeft van personen in een functie.

Je kunt de betekenis van dit Friese *hoe* ongeveer weergeven met het Nederlandse *hoezo*, maar dat heeft een nogal informele en ook wat vijandige of verwijtende connotatie, die het Friese *hoe* in deze zinnen niet heeft. Je kunt de betekenis in het Nederlands ook ongeveer uitdrukken door het modale hulpwerkwoord *kunnen* toe te voegen:

- *O Heer, hoe kunt U zo ver weg zijn?*
- *Hoe kun je zo dik zijn?*
- *Hoe kun je zo jong zijn?*

Voor zover ik dat kan nagaan, ligt het Friese *hoe* wat in de buurt van het Afrikaanse *hoekom*, dat in vergelijkbare contexten voorkomt.

Een paar internetvoorbeelden:

- *Hoekom is julle so dom?*
- *Hoekom is jy so lui?*
- *Hoekom is jy op aarde?*

De eerste en de tweede zin hebben een hoog retorisch karakter: de sprekers stellen geen echte vraag, maar kritiseren eigenschappen van de gesprekspartners. De derde stelt een metafysische vraag naar de zin van het bestaan. In alle drie de zinnen zit een element van echte dan wel voorgewende verbazing.

Constructies waarin het uitdrukken van verbazing is opgenomen, worden in de vakliteratuur *miratief* genoemd. *Mirativiteit* is een vorm van *modaliteit* – een vage term voor allerlei gevoelens die de spreker over de inhoud van de zin uitdrukt. Het Fries heeft dan ook in *hoe* een miratief vragend bijwoord. Ik heb geen idee of iemand dat al eerder heeft beschreven, ik kon er niets over vinden, maar een mens mist weleens wat. Wie er meer van weet, mag het zeggen.

Ken ik nog effe van uw tijd roven?

Geplaatst op 10 juni 2019 16:00 door [Henk Wolf](#)

door *Henk Wolf*

Franstaligen zeggen niet ‘Mon père mange petits pois’, maar ‘Mon père mange *des* petits pois’, met *des* als een in Nederlandstalige oren volkomen overbodig extraatje. In het Nederlands hebben zelfstandige naamwoorden in het meervoud helemaal geen lidwoord of ander bepaalwoord nodig, maar in het Frans staat er dan altijd iets voor wat lijkt op een lidwoord en wat in andere contexten ‘van de’ of ‘van het’ zou betekenen. Dat extraatje wordt *delend lidwoord* genoemd. De betekenis ervan komt een beetje in de buurt van ‘enkele’ of ‘enige’ of ‘een zekere hoeveelheid’. Het komt trouwens niet alleen bij meervoudige zelfstandige naamwoorden voor, maar ook bij ontelbare zelfstandige naamwoorden (stofnamen), zoals in *de l’eau* en *du fromage*.

Het delend lidwoord

Rond die delende lidwoorden zijn allerlei theorieën gebouwd. Er zijn taalkundigen die aannemen dat ze in het Nederlands ook bestaan en zelfs verplicht zijn, maar dan in een onhoorbare vorm. En er is zelfs een wel hoorbare Nederlandse variant die je in wat uitgebreidere grammaticaboeken tegenkomt, namelijk *van die*. Hoe je die precies zou moeten benoemen, weet ik niet. *Delend aanwijzend voornaamwoord* ligt misschien wel voor de hand. Willy Vandeweghe kiest in zijn prachtige *Grammatica van de Nederlandse zin* voor het wat bredere begrip *partitieve determinator* (‘delend bepaalwoord’) en hij geeft als voorbeeldzinnen:

- *Heb je nog van die lekkere wafels?*
- *Ben je nog altijd zo gek op van dat witte spul?*

- *Er liggen daar van die lekkere wafels.*

Ook *van de* komt wel als delend lidwoord voor. Zo vind ik op internet:

- *Het heeft van de prachtigste gedichten opgeleverd.*

Ik kon dat *van de* zo snel niet vinden in m’n grammatica’s, maar ik heb ook niet heel goed gezocht. Mogelijk is de constructie ook minder gewoon dan *van die*. In mijn oren is ze in elk geval prima. Heel gewoon is verder *van alles*, waarin de betekenis ‘een deel van alles’ te herkennen is:

- *Ik heb van alles gedaan.*

Als we even buurten bij het Fries, vinden we iets bredere mogelijkheden voor delende woordjes, bijvoorbeeld *fan* in combinatie met een persoonsaanduiding:

- *Der rinne fan buorman syn hinnen op it hiem.*
(‘Er lopen van buurman z’n kippen op het erf’)
= Er lopen kippen van de buurman op het erf.

Delend bezittelijk voornaamwoord

Ik heb lang gedacht dat *van die* en *van de* de enige Nederlandse constructen waren die je je als *delende bepaalwoorden* of *partitieve determinatoren* zou kunnen benoemen. Maar toen bekeek ik een video met de bekende sketch *De kroketten* van Wim Sonneveld, waarin die een kantinebeheerder speelt. In die rol zegt ie een paar keer: ‘Ken ik nog effe van uw tijd roven, meneer Sonneveld?’

Van uw tijd. Van uw. Dat klinkt prima. *Van* is het eerste woord van het zinsdeel *van uw tijd*. De betekenis is zoiets als ‘enige tijd van u’ of ‘een zekere hoeveelheid van uw tijd’. Dit kon weleens een delend bezittelijk voornaamwoord zijn, of op z’n minst eentje in wording.

Komt ie vaker voor? Ik heb even gegoogeld en ‘Mag ik even (of: *effen*) van uw tijd roven’ komt nog een paar keer op internet voor. Ook vond ik:

- *Ik [...] vraag daarna nog even van uw aandacht [...].*
- *Mag ik even van jullie aandacht?*
-

De conclusie lijkt me onontkoombaar: het Nederlands heeft een delend bezittelijk voornaamwoord.

Waarom laat ons taalgevoel ons in de steek bij de voltooide tijd van ‘verblijven’?

Geplaatst op 8 juni 2019 16:00 door [Henk Wolf](#)

Door Henk Wolf

Bij verreweg de meeste voltooide deelwoorden kiezen Nederlandstaligen feilloos uit een van de twee hulpwerkwoorden *hebben* en *zijn*. Ik denk niet dat iemand zegt dat ie ‘een boek is gelezen’ of dat ie ‘heeft gearriveerd’.

Er zijn wel wat werkwoorden die beide hulpwerkwoorden van de voltooide tijd toestaan, doorgaans met een verschil in focus of betekenis. Zo zeggen Nederlandstaligen doorgaans ‘ik heb door de stad gelopen’ als ze de vraag ‘Wat heb je gedaan?’ beantwoorden, terwijl ze ‘ik ben door de stad gelopen’ antwoorden op de vraag ‘Hoe ben je hiernaartoe gekomen’. In ‘Parijs is aan de Seine gelegen’ en ‘De handdoek heeft aan aan de Seine gelegen’ is de tijdelijkheid van het liggen vermoedelijke de factor die het hulpwerkwoord bepaalt – als *isin* de eerste zin nog een hulpwerkwoord is, tenminste.

Wat vrije variatie is er ook. In allerlei regio’s komt bij *geweest* bijvoorbeeld zowel *hebben* als *zijn* voor, zonder betekenisverschil. En vrij algemeen is de variatie in ‘het is me goed bevallen’ en ‘het heeft me goed bevallen’.

Noch *hebben*, noch *zijn*

Een gemeenschappelijk kenmerk van al die variatie is dat voor het gevoel van de spreker *hebben* en *zijn* allebei kunnen. Er zijn ook werkwoorden waarbij ze geen van beide lijken te kunnen. Het voltooid deelwoord *gezuld* is het duidelijkste voorbeeld. Dat komt

hier en daar wel met *hebben* voor, maar voor veel Nederlandstaligen kan het simpelweg niet worden gebruikt: niet met *hebben* en ook niet met *zijn*.

En dan is er nog *verbleven*, het voltooid deelwoord van *verblijven*. Dat is een apart woord. *Gezuld* is een werkwoord met een vreemde, onduidelijke betekenis, dat wat op de grens van een zelfstandig en een hulpwerkwoord lijkt te zitten en simpelweg niet voor iedereen makkelijk in de voltooide tijd kan voorkomen, maar *verbleven* is een heel gewoon zelfstandig werkwoord met een duidelijke betekenis, die zich prima leent voor een voltooide tijd. En toch wil het maken daarvan niet bij iedereen goed.

M'n eigen intuïties lieten me laatst ook in de steek toen ik een zin met *verbleven* wilde maken. Ik haalde iemand op uit een hotel en een medewerkster vroeg me of ik een prettig verblijf had gehad. Ik antwoordde: 'Ik heb hier niet verbleven', verbeterde mezelf meteen met 'ik ben hier niet verbleven' en gaf toen toe dat ik er even niet uit kwam hoe ik het onder woorden moest brengen, maar dat ik hier alleen was om iemand op te halen.

Twijfel

Het *Woordenboek der Nederlandse Taal* meldt dat *verbleven* vroeger met *zijn* en nu vooral met *hebben* voorkomt. Wie even googelt, vindt weinig vindplaatsen. Met *hebben* komt het het vaakst voor, maar er zijn ook vindplaatsen met *zijn*. Ik vond op de site pretwerk.nl een kop boven een artikeltje en die luidde zo: 'Wanneer heeft u voor het laatst bij de concurrent verbleven?'. Blijkbaar had er in plaats van *heeft eerst bent* gestaan, want onder het artikeltje had iemand het volgende commentaar geschreven:

Jurgen Hillaert 25 november 2016

"Wanneer bent u voor het laatst bij de concurrent verbleven?" luidt de titel van deze blog, waarin wat verder staat: "Een ander belangrijk aspect waar ik extreem gevoelig voor was, is de communicatie." Omdat niemand te oud is om te leren, verwijst ik naar Taaltip 2 in Taalpost 1115 van het Genootschap Onze Taal die hier stelt dat het moet zijn: "Wanneer HEEFT u voor het laatst bij de concurrent verbleven." (zie website <http://taalpost.nl/archief/m1012.pdf>) Omdat wij vaak "verblijven" gebruiken in onze sector is het goed om voor eens en altijd het juiste hulpwerkwoord hierbij te hanteren. (Of is 'bent verbleven' Vijlens dialect 🗣️)

[beantwoorden](#)

De link naar Taalpost doet het helaas niet meer en ik kon het bijbehorende taaladvies ook niet vinden. Wel vond ik [in de onlineversie van Van Dale bij verblijven](#) als enige mogelijkheid voor de voltooide tijd *heeft verbleven*.

Hoe kan het nou dat mensen zo twijfelen over het hulpwerkwoord bij *verblijven*? Ik vermoed dat dat komt doordat er twee zaken concurreren: het werkwoord *blijven* trekt ons naar *zijn* toe, terwijl de betekenis ons juist de kant van *hebben* op stuurt.

Concurrerende neigingen

We herkennen in *verblijven* natuurlijk *blijven* en doorgaans hebben afleidingen en samenstellingen hetzelfde hulpwerkwoord als het grondwerkwoord. Vanwege 'ik ben gebleven' zou je dus ook 'ik ben verbleven' verwachten. Alleen is *blijven* een beetje een raar werkwoord: de betekenis past niet zo goed bij het hulpwerkwoord *zijn*. We gebruiken *zijn* namelijk maar bij relatief weinig werkwoorden, die bepaalde overeenkomsten in betekenis hebben. Veel van die werkwoorden drukken uit dat het onderwerp iets afrondt: 'Jan is gearriveerd' betekent dat Jan zijn reis heeft afgerond en 'Marie is genezen' betekent dat Marie haar ziekte achter zich heeft gelaten. Maar *blijven* is misschien wel het duidelijkste werkwoord dat nou juist géén afronding uitdrukt. Bijna-synoniemen zoals *duren* en *voortbestaan* gaan ook met *hebben*.

Omdat het hulpwerkwoord *gebleven* zoveel voorkomt, onthouden we wel dat we er *zijn* bij moeten gebruiken, maar bij de veel minder gebruikelijke afleiding *verblijven* krijgt de neiging om het hulpwerkwoord van *blijven* te gebruiken waarschijnlijk veel concurrentie van de neiging om het hulpwerkwoord te gebruiken dat beter bij de betekenis past en dat we ook vinden in bijna-synoniemen als *bivakkeren* en *vertoeven*, namelijk *hebben*. Die concurrentiestrijd tussen twee hulpwerkwoorden is in ons hoofd vermoedelijk zo fel dat het ons taalgevoel niet lukt een optimale keuze te maken.

D'r zij licht

Geplaatst op [7 juni 2019 16:00](#) door [Henk Wolf](#)

Door Henk Wolf

Er zijn veel Nederlandstaligen die het woordje dat we als *er* schrijven net zo uitspreken als het woordje *d'r*, dus met een [d] aan het begin, dan eventueel een sterk gereduceerde klinker (de sjwa) en daarna een [r]. Die begin-[d] is historisch, want in veel contexten is *er* ontstaan uit *daar*.

Ook de uitspraak waarbij *er* rijmt op *ver* (zonder [d], maar met een duidelijke klinker) komt voor. Ik let er weleens op en mijn heel voorzichtige indruk is dat het vooral jonge vrouwen zijn die die uitspraakvariant gebruiken.

Ongetwijfeld wisselen veel Nederlandstaligen tussen beide uitspraakvarianten, maar dat kan niet in alle contexten. Zo merk ik dat ik in 'er komt een man bij de dokter' alleen de *d'r*-uitspraak kan gebruiken, terwijl ik in 'er was eens een meisje dat Roodkapje heette' die *d'r*-uitspraak kan gebruiken, maar *er* ook op *ver* kan laten rijmen.

Dat is niet zo gek. In die laatste verbinding is vermoedelijk sprake van spellinguitspraak: de schrijfwijze *er* stimuleert ouders en leerkrachten die sprookjes voorlezen ertoe om dat woord op *ver* te laten rijmen. Wie vaak genoeg voorleest of wordt voorgelezen, onthoudt dan zo'n verbinding als één geheel. Dat *eens* in diezelfde verbinding wordt uitgesproken als rijmwoord van 'iets gemeens' is extra steun voor het idee van spellingsuitspraak, want in spontane spraak wordt dat woord doorgaans ongeveer als *us* of *is* uitgesproken.

Verplicht zijn de spellingsuitspraken in ‘er was eens’ niet. Misschien komt dat doordat er genoeg ouders, juffen en meesters zijn die de normale uitspraken *d’r* en *us* gebruiken, maar het is natuurlijk ook mogelijk dat sprekers die een zin met die woorden willen zeggen, hem zelf maken door de woorden *d’r*, *was* en *us* achter elkaar te zetten. En die hebben dan hun normale uitspraak en niet de spellingsuitspraak.

Toch is er een context waarin voor mijn taalgevoel de spellingsuitspraak verplicht is. Dat is in de verbinding ‘Er zij licht’. Toen mijn vrouw laatst op een ochtend de gordijnen opendeed, zei ik dat en toen hadden we het even over de mogelijke uitspraken van *er* in die zin. We waren het er over eens dat de uitspraak ‘der/d’r zij licht’ niet mogelijk was.

Hoe kan dat, als in andere zinnen *d’r* altijd wel mogelijk is? Wel, ‘er zij licht’ is natuurlijk kansetaal en ouderwetse bijbelse boekentaal. Daarbij ligt spellingsuitspraak voor de hand. Een spreker kan uit z’n eigen woordenschat zelf nog wel de verbinding ‘d’r was us’ vormen, maar niemand zal meer spontaan de aanvoegende wijs *zij* gebruiken. In spontane spraak is ‘er zij licht’ verder vaak als grap gebruikt, zoals bij het openen van de gordijnen, en de humor ontstaat mede door de plechtige, onnatuurlijke spellingsuitspraak.

Nieuwe betekenissen van ‘officieel’

Geplaats op [12 september 2018 10:46](#) door [Henk Wolf](#)

Door Henk Wolf

Ik word er altijd een beetje blij van als ik denk dat ik een taalverandering heb gevonden die nog niet in de woordenboeken is opgenomen. Af en toe denk ik dat ik er een gevonden heb en daar schrijf ik dan een stukje over. Een zo’n verandering is de betekenisuitbreiding van het woord *officieel*.

In *officieel* herkennen we natuurlijk het Franse *office* of het Latijnse *officium*, die allebei verwijzen naar het ‘ambt’. *Officieel* betekent in het Nederlands dan ook al heel allerlei dingen die met het ambtelijk apparaat of – wat breder – met de overheid te maken hebben. En daaruit komen weer nieuwere betekenissen als ‘volgens de regels’, ‘vormelijk’, ‘deftig’, ‘statig’, ‘traditioneel’ voor, die allemaal in de woordenboek terug te vinden zijn.

Recenter lijkt *officieel* er nog twee betekenissen bij te hebben gekregen. Die beschrijf ik hieronder.

Eigenlijk

Als eerste is dat de betekenis ‘eigenlijke’, ‘wezenlijke’. Die betekenis vinden we in de volgende internetcitaten:

Een jaar of tien later was de officiële betekenis bij onze oosterburen al iets verruimd: de schwalbe kon nu ook buiten het strafschopgebied worden toegepast

Dan kun je natuurlijk ook transparant tape gebruiken. Officieel is dat geen duct-tape, omdat de rubber kleeflaag nooit doorzichtig kan zijn.

Dit gebruik van *officieel* hoort bij een essentialistische visie: wie het gebruikt constateert dat mensen een begrip gebruiken op een manier die afwijkt van wat volgens de spreker de essentie van dat begrip is. Wie meent dat essenties in regels te vangen zijn (of moeten zijn), vindt deze betekenis van *officieel* vast een voor de hand liggende uitbreiding van de al eerder aanwezige betekenis ‘volgens de regels’.

Geautoriseerd

Mogelijk een andere nieuwe betekenis van *officieel* vinden we in de frase ‘officiële website’, die op Wikipedia veel gebruikt wordt. Ook in het volgende internetcitaat zit *officieel* in die betekenis:

Hij sloot zijn officiële tournee af met drie avonden in een uitverkocht oude Luxor Theater in Rotterdam en een uitverkocht Paradiso.

Officieel lijkt hier zoiets als ‘door de eerstbetrokkene geautoriseerd’ te betekenen. Zo kan iedereen wel websites van schrijfster X maken, maar er is maar één officiële website, namelijk die waaraan zij expliciet haar naam verbonden heeft. En zanger Y kan wel op allerlei plaatsen een liedje zingen, maar zo’n plaats hoort pas bij zijn tournee als ie hem zelf als zodanig heeft bestempeld. Die betekenis zit natuurlijk niet heel ver van de essentialistische af.

Stilgeboren

Geplaast op 8 oktober 2018 16:00 door [Henk Wolf](#)

Door Henk Wolf

Begin 2016 kwam ik voor het eerst het woord *stilgeboren* tegen. Het betekent ‘dodgeboren’. Toen ik er in die tijd op googelde, vond ik een handjevol vindplaatsen. In juli 2016 schreef ik er een artikeltje over. Toen waren het er al honderddertig. Nu, in oktober 2018, geeft Google zo’n vierhonderdvijftig pagina’s waarop het woord voorkomt.

Nieuw woord

Voor zover ik dat heb kunnen nagaan, zijn alle teksten met het woord *stilgeboren* erin in de afgelopen tien jaar gepubliceerd en dan hoofdzakelijk in de tweede helft daarvan. In mijn woordenboeken is het woord niet te vinden. We lijken dus een gloednieuw Nederlands woord te pakken te hebben gekregen. Het is ook een woord met potentie, als je kijkt naar de naam van de stichting Stil, die foto’s maakt van doodgeboren kindjes.

De ontstaansgeschiedenis laat zich makkelijk raden. *Dood* is een taboewoord. Iedereen kent wel het spreekwoord ‘In het huis van de gehangene spreekt men niet van de dood’, dat dat principe illustreert. We hebben sterk de neiging taboewoorden te vermijden. Waarschijnlijk heeft het Engelse *stillborn* model gestaan voor de nieuwvorming *stilgeboren*.

Verwante woorden

Naast *stilgeboren* komt ook het woord *stilgeboorte* een paar keer op internet voor. Het is moeilijk het aantal voorkomende gevallen te

tellen, want veel van de vindplaatsen die Google geeft, zijn geschreven in het Afrikaans, waar *stilgeboorte* waarschijnlijk al langer naar voorbeeld van het Engelse *stillbirth* in gebruik is.

Opvallend is dat de website www.babyvibes.nl het neologisme zelfs definieert: ‘Bij het verliezen van je kind na 20 weken van je zwangerschap wordt het echter geen miskraam meer genoemd, maar stilgeboorte.’ Ik vermoed dat de makers van de website die definitie zelf hebben bedacht, maar misschien is er een medicus die beter weet. *Stilbaren* komt op internet niet in de bedoelde betekenis voor. *Stillbearing* precies één keer, in een gedicht.

Andere talen

Het woord *stillborn* komt al sinds de 16e eeuw in het Engels voor. *Stillbirth* is waarschijnlijk nieuwer, dat wordt pas rond 1800 voor het eerst op schrift gebruikt. Tot in de 20e eeuw was *stillborn* alleen een bijvoeglijk naamwoord, maar tegenwoordig wordt het woord in het Engels ook als zelfstandig naamwoord gebruikt: ‘a stillborn’ is dan een doodgeboren kindje.

Het Duits gaat ook mee. Het online-woordenboek van Duden geeft als vertaling van het Engelse *stillborn* alleen ‘tot geboren’, maar *stillgeboren* komt toch zo’n honderdvijftig keer op internet voor, hoofdzakelijk of uitsluitend in recente teksten. Het Fries heeft het neologisme nog niet overgenomen: de vormen *stilberne*, *stilgeboaren*, *stilberte* en *stilgeboarte* komen geen van alle op internet voor.

Het as

Geplaats op [5 oktober 2018 15:00](#) door [Henk Wolf](#)

Door Henk Wolf

Een paar dagen geleden bekeek ik op nu.nl een video over cremeren. In die video had de voice-over het een paar keer over ‘het as’. Dat vond ik opvallend, want voor mij is *asuitsluitend* een de-woord.

Ik heb eerst op de online-woordenboeken WNT en Van Dale nagekeken of die *as* als het-woord kennen. Dat bleek niet zo te zijn. Toen heb ik op meldpunttaal.nl een melding van de vondst gemaakt. Dat kan ik iedereen die iets apart hoort of leest, aanraden, want daar ontstaat een mooi databankje van opvallende vernieuwingen in het Nederlands. Hulde aan de bedenkers!

Toen ben ik gaan googelen. Op internet komt ‘het as’ 267 keer voor. Daar zitten wel wat valse treffers bij, waarin ‘as’ de afkorting van *aanstaande* is of waarin *het* een Afrikaanse werkwoordsvorm is, maar de overgrote meerderheid van de treffers zijn wel degelijk teksten waarin over *as* wordt gesproken. En opvallend is dat in alle teksten die ik kon vinden ‘het as’ de specifieke betekenis van ‘restant van verbrand menselijk lichaam’ heeft. Ik kon geen voorbeelden vinden waarin ‘het as’ verwees naar bijvoorbeeld sigarettenas of *as* uit de barbecue of de kachel. Ook *as* in de betekenis van ‘stang waar iets omheen draait’ kwam ik niet tegen.

Het gebeurt weleens vaker dat er in vaktaal een ander lidwoord bij een zelfstandig naamwoord wordt gebruikt dan in de algemene taal. Voorbeelden daarvan zijn *microscop* (‘het’ voor onderzoekers, ‘de’ voor de meeste mensen) en *ree* (‘het’ voor jagers, ‘de’ voor de meeste anderen). Mogelijk speelt dat verschil bij *as* ook een rol.

Opvallend veel van de vindplaatsen van ‘het as’ zijn namelijk websites van crematoria.

Nu nu.nl blijkbaar zonder erg ‘het as’ gebruikt, zou het me niet verbazen als we het begin van een betekenisspecialisatie zien, waarbij ‘het as’ langzaam de betekenis ‘mensenas’ naar zich toe trekt. Over twintig jaar maar eens kijken of die voorspelling uit is gekomen.

‘Het zout’ en ‘de zout’

Geplaatst op [9 augustus 2018 14:30](#) door [Redactie Neerlandistiek](#)

Door Henk Wolf

Onzijdige zelfstandige naamwoorden zijn woorden die als regel het bepaalde lidwoord *het*krijgen, niet *de*. De meeste Nederlandse woorden zijn heel duidelijk wel of niet onzijdig. Het is bijvoorbeeld altijd ‘het huis’ en nooit ‘de huis’. En het is ook altijd (niet-onzijdig) ‘de aap’ en nooit ‘het aap’.

Nou is het gekke dat een klein groepje onzijdige woorden tegen de verwachting in soms toch ‘de’ krijgt. Het bekendste voorbeeld van zo’n woord is *zout*. In “de strooiwagen strooide het zout over de weg” is dat nog een gewoon onzijdig woord, maar in “wil je me de zout even aangeven?” duikt opeens het onverwachte lidwoord *de* op.

Metonymie

Wat de systematiek achter die lidwoordwisseling is, is nooit goed opgehelderd. Het Genootschap Onze Taal verwees vandaag in een Facebookbericht naar een advies uit 2011, waarin gesteld wordt dat ‘de zout’ in plaats van ‘het zout’ gebruikt zou worden door mensen die ‘de zoutstrooier’ bedoelen en dus de inhoud (‘zout’) gebruiken voor de bevatter van die inhoud. Dat is een vorm van metonymie. Het advies is [hier](#) te vinden.

Dat het gebruik van ‘de zout’ metonymisch zou zijn, heb ik wel vaker gehoord, maar ik zie er eigenlijk geen enkele aanwijzing voor. Het lijkt me zelfs ronduit incorrect.

Niet-telbaar

Als eerste is het zaak om te noemen dat de vervanging van *het* door *de* alleen voorkomt bij zogenaamde niet-telbare zelfstandige naamwoorden. Zulke woorden kun je niet in het meervoud zetten en je kunt er geen verkleinwoord van maken doordat ze niet daar aparte dingen verwijzen, maar naar stoffen. De lidwoordwisseling is onmogelijk bij telbare zelfstandige naamwoorden zoals *kaasje*. Niemand zegt bij mijn weten “wil je me de kaasje even aangeven?”, ook niet als dat kaasje heel metonymisch in een doosje zit.

Deel van de maaltijd

We komen het lidwoord *de* bij anders meestal onzijdige woorden vaak tegen als die woorden verwijzen naar iets eetbaars en als dat eetbare deel uitmaakt van de maaltijd. Natuurlijk zitten onderdelen van de maaltijd vaak ergens in en natuurlijk kun je “geef me de zout” interpreteren als ‘geef me de zoutstrooier’. Wezenlijk is echter dat de keuze voor het lidwoord *de* met de gebruikscontext samenhangt. Wie de zoutstrooier pakt om z’n tuinpaadje ijsvrij te maken, zal niet zo snel zeggen dat ie dat ‘met de zout’ doet.

In de context van de etenstafel is ook lang niet altijd sprake van een mogelijke metonymische interpretatie. Googel maar eens op ‘de rookvlees’. Dan vind je zinnen als ‘de rookvlees is in dunne plakjes gesneden’ en ‘beleg het broodje met de spinazie, daarna met de rookvlees’. Ook voor mijn taalgevoel zijn dat volstrekt normale zinnen en in geen van beide is ‘de rookvlees’ metonymisch te lezen. Ik kan ook heel makkelijk zeggen: ‘Schuif de rookvlees even aan de kant, dan is er op die schotel nog ruimte voor de kaas’. Een metonymische interpretatie is daarbij niet alleen onwaarschijnlijk,

maar zelfs uitgesloten: niemand zal die zin interpreteren alsof de schotel verplaatst moet worden.

Eetbaar

Het gebruik van ‘de zout’ is soms ook nog heel goed mogelijk als je iets verder van de etenstafel af gaat. “De zout is op” komt op internet een paar keer voor en klinkt voor mij heel gewoon, althans als het gaat om tafelzout. Wie dat zegt, staat waarschijnlijk met een lege zoutstrooier in z’n hand en constateert dat er geen (niet-metonymisch) zout meer in zit. Ik denk niet dat een gemeentewerker die met een betoerd gezicht constateert dat hij de strooiwagen niet kan vullen, “de zout is op” zal zeggen. Als hij mijn taalgevoel deelt, zal ie ‘het zout’ zeggen.

Nog een (voor mij welgevormd) internetvoorbeeld: “de bier is duur/goedkoop”, waarbij *bier* volgens mij alleen als stofnaam gelezen kan worden.

Kan dat wel?

Het gebruik van *de* bij onzijdige woorden lijkt bepaald te worden door de combinatie van het betekenisaspect ‘(potentieel) onderdeel van de maaltijd’ met de formele eigenschap ‘ontelbaar zelfstandig naamwoord’. Ik heb daar wel eens met iemand over gesproken die veel meer verstand van semantiek heeft dan ik en die het heel vreemd vond dat ons brein een eigenschap als ‘onderdeel van de etenstafel’ zou gebruiken om woorden afwijkende eigenschappen te geven. Waarschijnlijk is dat ook waar, maar toch is dat blijkbaar hoe het hoofd van Nederlandstaligen werkt.

Van Oekraïne naar het Ameland

Geplaatst op [18 juni 2019 16:00](#) door [Henk Wolf](#)

Door Henk Wolf

Van welk land is Kiev de hoofdstad? Sommige Nederlandstaligen zullen zeggen: *van Oekraïne*, terwijl anderen *van de Oekraïne* zullen zeggen. De landsnaam komt zowel mét als zónder lidwoord in het Nederlands voor.

Een journalist vertelde me dat hij de lidwoordloze vorm gebruikte, omdat dat duidelijk maakte dat er sprake was van een onafhankelijke staat. Toen ik even zocht, vond ik bij [het Genootschap Onze Taal](#) de observatie dat de namen van landen doorgaans geen lidwoord krijgen. Onze Taal baseert daar het volgende advies op:

"Hoewel sommige naslagwerken de Oekraïne al verouderd noemen, is dit niet in overeenstemming met de praktijk. Maar om recht te doen aan de onafhankelijke status van het land, verdient de aanduiding Oekraïne zoals gezegd de voorkeur."

Je kunt je afvragen of je het grillige karakter van taal wel recht doet als je adviseert om vormen te vermijden omdat ze uitzonderingen op een geobserveerd patroon vormen. Verder vroeg ik me af of het wel waar is dat landnamen nooit lidwoorden krijgen.

Lidwoorden in aardrijkskundige namen

De ANS geeft aan dat verschillende categorieën aardrijkskundige namen doorgaans zonder lidwoord voorkomen. Daaronder zijn naast landnamen ook namen van werelddelen, deelstaten, eilanden, provincies, steden en dorpen. Daarbij noemt de ANS meteen een reeks systematische uitzonderingen, namelijk meervoudige namen

(de Verenigde Staten en de Wadden), en namen waarin de staatsvorm voorkomt (de Bondsrepubliek).

Toen ik even nadacht, kwam ik erachter dat ook aardrijkskundige namen die uit een letterwoord bestaan, doorgaans een lidwoord krijgen: *de DDR*, *de VS*, *de USSR*. Maar ik kon ook verschillende onsystematische uitzonderingen bedenken, zoals de deelstaat *het Saarland*, de eilanden *de Burd*, *de Engelsmanplaat* en *de Hamburger Hallig*, de provincie *de Westkaap* en talloze dorpsnamen waaronder *de Wilp*, *de Veenhoop*, *de Linde* en *het Reidland*.

Volgens Onze Taal is *de Oekraïne* nog een uitzondering op de regel, maar de ANS noemt de vorm met lidwoord 'verouderd'. Onze Taal en de ANS noemen *de Congo* allebei verouderd. Toch is mijn indruk dat beide landnamen in de praktijk nog steeds met een lidwoord voorkomen.

De praktijk

Omdat ik ook benieuwd was of de andere generalisaties over landnamen klopten, heb ik via Facebook een kleine rondvraag gedaan. Daar reageerden zeven mensen op, allemaal hoogopgeleide inwoners van Leeuwarden of Groningen.

Zij gaven aan de volgende vormen te gebruiken:

- via de Nederlandse Antillen: 7x / via Nederlandse Antillen: 0x
- in de Filipijnen: 7x / in Filipijnen: 0x
- in de Verenigde Arabische Emiraten: 7x / in Verenigde Arabische emiraten: 0x
- in de Verenigde Staten: 7x / in Verenigde Staten: 0x
- in de DDR: 7x / in DDR: 0x

- in de Islamitische Staat: 3x / in Islamitische Staat: 2x / weet niet: 2x
- in de Oekraïne: 6x / in Oekraïne: 1x
- in de Congo: 3x / in Congo: 4x

In elk geval in mijn talige omgeving lijkt het waar te zijn dat meervoudige landnamen en namen die uit een letterwoord bestaan een lidwoord moeten krijgen. Dat er bij (*de*) *Islamitische Staat* twijfel is, begrijp ik wel, want dat is natuurlijk geen echt land, maar de naam van een bezet gebied én van de terroristische organisatie die dat gebied bezet hield. *De Oekraïne* en *de Congo* komen zowel mét als zónder lidwoord in mijn talige omgeving voor.

Nog meer praktijk

Omdat zo'n heel klein groepje informanten natuurlijk niet representatief is voor de Nederlandstaligen als geheel, heb ik ook nog even gegoogeld:

Meervoudige landnamen krijgen inderdaad vrijwel altijd een lidwoord:

- "in de verenigde staten woonde": 132x / "in verenigde staten woonde": 0x
- "via de nederlandse antillen": 30x / "via nederlandse antillen": 11x (waarvan niet één keer in zinsverband)

Afgekorte landnamen krijgen ook bijna altijd een lidwoord:

- "in de vs woonde": 157x / "in vs woonde": 17x (waaronder een aantal krantenkoppen)
- "in de ddr woonde": 55x / "in ddr woonde": 0x

Namen met staatsvormen krijgen ook inderdaad bijna altijd een lidwoord:

- "gewest van de republiek": 107x / "gewest van republiek": 0x
- "ten tijde van het ottomaanse rijk": 154x / "ten tijde van ottomaanse rijk": 2x

Voor het gebruik van het lidwoord bij *Oekraïne* en *Congo* heb ik de Google-resultaten gefilterd op het datumbereik 2005-nu. De vormen met en zonder lidwoord lijken allebei nog in gebruik te zijn:

- "uit de Oekraïne": 140x / "uit Oekraïne": 128x
- "uit de Congo": 133x / "uit Congo": 113x

Lidwoordgebruik in het Fries

Ook in het Fries en Gronings hebben de meeste namen van landen, eilanden en plaatsen geen lidwoord, maar er zijn er veel meer dan in het Standaardnederlands die er wél een hebben. Mijn informanten staan natuurlijk onder invloed van die regionale talen, dus wie weet hebben ze daardoor minder dan andere Nederlandstaligen de neiging om in hun Nederlands lidwoorden te laten vervallen.

Een paar Friese voorbeelden (waarvan sommige historisch): *it Ongerslân* (Hongarije), *it Belzelân* (België), *de Ynjes* (Indië), *it Amelân* (Ameland), *de Like* (Leek), *it Hearrenfean* (Heerenveen), *de Jouwer* (Joure), *de Lemmer* (Lemmer), *de Gordyk* (Gorredijk) en *de Pein* (Opeinde). En waar Duitsland in het Nederlands schertsend-pejoratief wel *Moffrika* of *Moffenland* wordt genoemd, wordt of werd er in Friesland wel van *it Poepelân* of *het Poepenland* ('het Buben-land') gesproken. Sommige Friese namen met lidwoorden zijn ook in het Nederlands in gebruik. *De Burd* is een voorbeeld, net als *It Heidenskip*.

In bijvoorbeeld *Den Helder* en *De Meern* is het lidwoord volgens de ANS geen echt lidwoord meer, maar is het opgenomen in de naam. Dat dat bij de Friese namen niet het geval is, is makkelijk na te gaan: Friese lidwoorden kunnen namelijk na een voorzetsel een andere vorm krijgen en dat geldt ook voor bijvoorbeeld *op 'e Gordyk*. Ook kunnen de Friese lidwoorden in krantenkoppen makkelijk verdwijnen: 'Lemmer ferliest fan Gordyk'. Ik heb daar een paar jaar geleden een stukje over geschreven: [link](#).

Andere Germaanse talen

Interessant is dat in het Gronings het lidwoord bij plaatsnamen aan het verdwijnen is. Siemon Reker, Eline Brontsema en Abel Darwinkel hebben daar een paar jaar geleden [onderzoek naar gedaan](#). Bij bijvoorbeeld *de Muzzel* (Musselkanaal) en *'t Scheemte* (Scheemda) is het alleen na voorzetsels nog gebruikelijk, terwijl het dertig jaar geleden nog algemeen was. Mogelijk zijn de Groningers toch onbewust bezig de uitzonderingen uit hun taal te verwijderen.

Nog even een kijkje bij de grote Germaanse buurtalen: in het Duits lijken in alle door mij afgevraagde gevallen lidwoorden verplicht. Een Duitse taalkundige bevestigde dat. Het Duits gebruikt bij landnamen sowieso vaker lidwoorden dan het Nederlands: *in der Schweiz*, *in der Türkei*, *im Libanon*. Wel heeft het Duits naast *in den USA* ook een lidwoordloos *in USA*. In het Engels komt vrijwel dezelfde variatie voor als in het Nederlands. Verder laten verschillende Engelstalige media het lidwoord van *Ukraine* bewust weg op verzoek van de Oekraïense overheid, die, net zoals Onze Taal dat voor het Nederlands deed, voor het Engels aannam dat landnamen in principe geen lidwoord kunnen krijgen.

Studeren aan ‘Dinges Instelling’

Geplaatst op 23 september 2018 14:10 door Henk Wolf

Door Henk Wolf

Tien jaar geleden stond aan de Rengerslaan in Leeuwarden nog de *Noordelijke Hogeschool Leeuwarden*, afgekort: *NHL*. In 2009 werd de naam gewijzigd in *NHL Hogeschool*. Dat is in veel opzichten een raadselachtige naam. Het opvallendste raadsel is natuurlijk waarom het woord *Hogeschool* nog eens gebruikt wordt als dat ook al in de afkorting zit. Raadselachtig is ook de aanwijzing van de pr-afdeling om vóór ‘NHL Hogeschool’ geen lidwoord te zetten. Studenten volgden in de folders college aan *NHL Hogeschool*, niet aan ‘de’ *NHL Hogeschool*.

Een nog groter raadsel vind ik dat ik niet weet hoe ik *NHL Hogeschool* moet uitspreken. Immers, waar ligt in die vreemde naam de klemtoon? In een gewone samenstelling (met lidwoord, zonder spatie) als ‘de Beatrixschool’ of ‘het ANWB-lid’ ligt de klemtoon op het eerste lid van die samenstelling, dus op ‘Beatrix’ of ‘ANWB’. In een lidwoordloze naam zoals ‘PTT Post’ en ‘Unicef Nederland’ (met spatie) krijgt juist het laatste stukje de klemtoon, alleen lijkt dat laatste stukje daar steeds de naam van een afdeling binnen het eerste stukje te zijn. Dat is bij *NHL Hogeschool* natuurlijk niet zo.

‘Dinges Instelling’

Een raadselachtige naam dus, *NHL Hogeschool*. Nou kun je die naam schouderophalend afdoen als het compromisproduct van pr-medewerkers met weinig taalgevoel, maar dan ga je eraan voorbij dat het naamtype ‘Dinges Instelling’ (met hoofdletters en spatie, zonder lidwoord) in het hoger onderwijs de afgelopen jaren op veel plaatsen opduikt. De buurman van *NHL Hogeschool* heette

bijvoorbeeld vanaf 2008 tot dit jaar *Stenden Hogeschool*. Nu zijn de beide burens gefuseerd tot een instelling met hetzelfde naamtype: *NHL Stenden Hogeschool*.

Ook de *Landbouwwuniversiteit Wageningen* heeft zichzelf in 2001 omgedoopt tot *Wageningen Universiteit* en je hebt in Nederland ook nog *Zuyd Hogeschool*, *Avans Hogeschool* en *HAS Hogeschool*, op hun websites allemaal zonder lidwoord genoemd. Vlaanderen heeft met dit naamtype *Groep T Hogeschool* en *Artesis Plantijn Hogeschool Antwerpen*. Wikipedia neemt het lidwoordloze gebruik over en schrijft:

AP, of voluit Artesis Plantijn Hogeschool Antwerpen, is een hogeschool in de Belgische stad Antwerpen, ontstaan als een fusie tussen Artesis Hogeschool Antwerpen en Plantijn Hogeschool.

Het nieuwe naamtype valt ook op in dit citaat uit het artikel *Artesis Hogeschool Antwerpen*, waar alle andere onderwijsinstellingen nog wel een lidwoord krijgen, maar *Artesis Hogeschool* niet:

Samen met de Universiteit van Antwerpen, de Plantijn Hogeschool, de Karel de Grote-Hogeschool ... en de Hogere Zeevaartschool, vormde Artesis Hogeschool de Associatie van Universiteit & Hogescholen Antwerpen (AUHA).

(De vetdruk komt van mij, HW.)

Sorbonne Université

Vorig jaar las ik over plannen voor een fusie van twee grote Parijse universiteiten; de *Université Paris-Sorbonne* en de *Université Pierre et Marie Curie* wilden samengaan en dan de naam *Sorbonne Université* gaan gebruiken. Ook in het Franse taalgebied duikt

‘Dinges Instelling’ dus op en in het Frans zijn samenstellingen met die volgorde helemaal onmogelijk.

De nieuwe instelling is ondertussen een feit en op haar website lezen we:

Les 13 et 14 octobre, Sorbonne Université réunit ses chercheurs au cœur du campus Pierre et Marie Curie pour y célébrer la fête de la science. Découvrez le programme !

Er wordt volgens dat citaat wat gevierd door *Sorbonne Université* en niet door ‘la’ *Sorbonne Université*. Ook in het Frans treedt ‘Dinges Instelling’ dus zonder lidwoord op. En ook in het Frans is dat raar.

Engels model?

Uiteraard was er meteen na de bekendmaking kritiek op de naam. Zo schreef iemand op Facebook het volgende:

Zou het werkelijk, zoals de schrijver van het bovenstaande Facebookberichtje aanneemt, gaan om een naam naar Engels model? Dat zou wel een verklaring voor deze naamgevingsmode zijn. In het Verenigd Koninkrijk heb je inderdaad *Cardiff University*, *BPP University* en nog heel wat andere hogeronderwijsinstellingen met zo'n naamtype. Zouden al die niet-Engelse hogescholen een naam

zoeken die je een-op-een in het Engels kunt vertalen, zonder het erg te vinden dat er daardoor in de eigen taal wel een heel vreemd product ontstaat? Dat de Leeuwarder hogescholen zich in Engelstalige publicaties *NHL University* en *Stenden University* noemden (en nu *NHL Stenden University* gebruiken) is daar wel een aanwijzing voor.

Daarbij is het wel grappig dat juist in het Engelse taalgebied de voormalige *London University* haar naam al lang geleden heeft veranderd in *University College London*. Dat naamtype komt in Engeland veelvuldig voor, net als het naamtype *University of Exeter*. Die laatste twee naamtypen kun je probleemloos in het Nederlands gebruiken, zoals in *Rijksuniversiteit Groningen* en *Hogeschool van Antwerpen*.

Morgen een week zijn je schoenen klaar

Geplaatst op [21 september 2018 12:00](#) door [Henk Wolf](#)

Door Henk Wolf

In het Nederlands kun je zeggen dat er ‘over een week’ iets staat te gebeuren. In het Fries kan dat net zo goed: ‘Oer in wike is it klear’. Je kunt ook het woord *vandaag* of *hjoed* toevoegen om aan te geven dat die week begint op de dag dat je de zin uitspreekt. Je krijgt dan zinnen zoals de volgende:

*Vandaag over een week zijn je schoenen klaar.
Hjoed oer in wike binne dyn skuon klear.*

Je kunt de week ook op een ander tijdstip laten beginnen. Als je *morgen* of *moarn* toevoegt, dan vindt je gebeurtenis acht dagen na het uitspreken plaats:

*Morgen over een week zijn je schoenen klaar.
Moarn oer in wike binne dyn skuon klear.*

Veel sprekers kunnen in het Fries het woordje *oer* (‘over’) in zulke zinnen makkelijk weglaten. Ze spreken dan zinnen uit als de volgende:

*Hjoed in wike binne dyn skuon klear.
Moarn in wike binne dyn skuon klear.*

Mijn indruk was al dat dat in het Nederlands niet wil, ook niet in het Nederlands van Friezen. Een mini-onderzoekje onder mijn

Friestalige Facebookcontacten bevestigt die indruk. Niemand van hen vindt de volgende Nederlandse zin acceptabel:

Morgen een week zijn je schoenen klaar. <uitgesloten>

Het is wat apart dat in het Nederlands *over* verplicht is en in het Fries *oer* niet, want de grammatica’s van het Fries en Nederlands zijn onderling nogal besmettelijk en zeker in informeel gebruik glipt er nogal eens iets uit de ene taal de andere in. In het verleden moet de constructie zonder *over* ook eigen zijn geweest aan het Nederlands. Zo kwam ik in een oud kinderliedje de volgende regel tegen:

Lou, Lou, trek aan 't touw, vandaag een week is 't kermis.

Het liedje staat op de website van het Meertens Instituut en de onderzoeker die het heeft opgeslagen, heeft er als modern-Nederlandse vertaling bij geschreven: ‘Louw, Louw, trek aan het touw. Over een week is het kermis.’ Die vond de zin uit het liedje dus zo raar dat ie een variant met *over* erin heeft bedacht. Het Engels heeft een constructie die erg op de Friese lijkt. Als je wilt vertellen dat iets acht dagen na het spreekmoment gaat gebeuren, dan kun je zeggen ‘a week tomorrow’ of ‘tomorrow week’. Voorbeeldzinnen van internet zijn:

*The parcel will arrive a week tomorrow.
The parcel will arrive tomorrow week.*

De Friese constructie is niet beperkt tot de toekomst; net als *oer* kunnen veel sprekers ook het woordje *foar* (‘voor’) weglaten dat een gebeurtenis in het verleden plaatst:

*Juster (foar) in wike wienen myn skuon al klear.
Hjoed (foar) in wike wienen myn skuon al klear.*

Het Engels doet ook hier met het Fries mee. Een paar internetvoorbeelden:

*They gave me the assignment a week yesterday.
This Company met yesterday week at Manchester.*

Heel erg nerd: woorden die bijvoeglijknaamwoordje spelen

Geplaatst op [1 september 2018 09:05](#) door [Redactie Neerlandistiek](#)

Door Henk Wolf

Met de volgende zinnen is iets vreemds aan de hand:

A.

- Meneer Jansen is een enorme wegwerker.
- Mevrouw Pietersen is een dikke matrone.

B.

- Meneer Jansen is een enorme geldwolf.
- Mevrouw Pietersen is een dikke schat.

In de A-zinnen heeft het onderstreepte woord z'n woordenboekbetekenis: meneer Jansen is een wegwerker die enorm is, mevrouw pietersen is een matrone die dik is. In de B-zinnen is die woordenboekbetekenis ook mogelijk, maar die ligt daar niet meer zo voor de hand. Vermoedelijk lezen weinig mensen de B-zinnen alsof meneer Jansen een geldwolf is die enorm is, of alsof mevrouw Jansen een schat is die dik is. Het is in de B-zinnen zelfs heel goed mogelijk dat meneer Jansen een klein kereltje is, en mevrouw Pietersen zo mager als een lat.

Bijvoeglijke naamwoorden met een bijwoordfunctie

De onderstreepte woorden in de B-zinnen (*enorme, dikke*) zijn natuurlijk bijvoeglijke naamwoorden, maar het zijn wel bijzondere bijvoeglijke naamwoorden. Ze versterken namelijk de betekenis van

een eigenschap die niet genoemd wordt, maar die typisch hoort bij het wel genoemde zelfstandige naamwoord. Bij *geldwolf* is dat zoiets als *vrekkig*, bij *schat* is dat zoiets als *lief*. Als je voor die bijvoeglijke naamwoorden een versterkend bijwoord zet (*heel*, *vet*), dan kun je ze zelfs heel goed in plaats van ‘een enorme geldwolf’ en ‘een dikke schat’ gebruiken. Kijk maar:

- Meneer Jansen is een enorme geldwolf = meneer Jansen is heel vrekkig.
- Mevrouw Pietersen is een dikke schat = mevrouw Pietersen is vet lief.

Je hebt dus bijvoeglijke naamwoorden die op een bepaalde manier ook een beetje bijwoord zijn, zoals *enorm* en *dik*. En je hebt zelfstandige naamwoorden waarin een eigenschap verstopt zit die je kunt versterken, zodat ze iets van een bijvoeglijk naamwoord hebben. *Geldwolf* en *schat* zijn daar voorbeelden van. Tot zover niets wat onder neerlandici onbekend was.

Bijvoeglijknaamwoordje spelen

Nu iets wat mogelijk wat minder bekend is. Zie daarvoor deze zinnen, allebei op internet gevonden:

- Ben ik nou heel erg nerd als ik dit mooi vind?
- Zien wij er zo pauper uit?

Net als bij ‘een enorme geldwolf’ en ‘een dikke schat’ in de B-zinnen wordt een niet-genoemde typische eigenschap van het zelfstandig naamwoord versterkt. Alleen gebeurde dat in de B-zinnen met bijvoeglijke naamwoorden (*enorme*, *dikke*), terwijl het hier met bijwoorden en bijwoordgroepen (*heel erg*, *zo*) wordt

gedaan. Er staat ook geen lidwoord in de zinnen. *Nerd* en *pauper* dan ook niet meer heel duidelijk zelfstandige naamwoorden. Het lijkt wel alsof ze bijvoeglijke naamwoorden zijn geworden: je kunt ze zonder aan de zin te hoeven sleutelen vervangen door echte bijvoeglijke naamwoorden, zoals *nerderig* of *vulgair*.

Nerd en *pauper* in de bovengenoemde zinnen zijn zelfstandige naamwoorden die op bijvoeglijke naamwoorden zijn gaan lijken. Ook andere woordsoorten krijgen soms die mogelijkheid, telwoorden bijvoorbeeld: met jaartallen ben ik veel constructies tegengekomen zoals deze:

- Dat is zó tweeduizend zestien!

Het bijwoord *zó* wordt hier gebruikt om een eigenschap te versterken die de spreker typisch vindt voor het jaar 2016.

Zelfs hele woordgroepen kunnen op die manier een soort bijvoeglijk naamwoord worden. In modern Nederlands kom je bijvoorbeeld zinnen zoals de volgende tegen:

- Dat is wel heel erg vorige eeuw.

Daarin wordt de woordgroep *vorige eeuw* door de bijwoordgroep *heel erg* versterkt.

Nog opvallender is dat zelfs woordgroepen met een lidwoord in hun geheel bijvoeglijknaamwoordachtig worden. Een paar voorbeelden van internet:

- De studiebegeleider is wel heel erg een nerd.
- Ik ben heel erg een stadsmeisje.
- Dat is behoorlijk een open deur.
- Het is behoorlijk een ritueel geworden.

Echte bijvoeglijke naamwoorden?

Dat woorden van andere woordsoorten bijvoeglijke naamwoorden worden, is niets nieuws. *Luxe*, van oorsprong een zelfstandig naamwoord, heeft die overstap al lang geleden gemaakt. *Paranoia* is een nieuwer, maar vergelijkbaar geval en *burn-out* lijkt de stap naar een bijvoeglijk naamwoord ook te zetten, al kom je dat nog niet vaak vóór het zelfstandig naamwoord tegen.

Geldt dat ook voor de woorden in de bovenstaande voorbeeldzinnen? Zijn daarin de woorden *nerd*, *pauper*, *tweeduizend zestien*, *vorige eeuw*, *een nerd*, *een stadsmeisje*, *een open deur* en *een ritueel* echte bijvoeglijke naamwoorden? Ik vraag het me af. Ik heb namelijk het idee dat er maar een paar bijwoorden of bijwoordgroepen voor kunnen staan, zoals *zo*, *heel erg* en *behoorlijk*. Zouden ze echte bijvoeglijke naamwoorden zijn, dan zou je ook ‘uitermate nerd’ en ‘zeer vorige eeuw’ verwachten. Daar heb ik geen voorbeelden van gevonden en het staat me ook niet bij dat ik ze gehoord heb.

Wat zijn deze woorden en woordgroepen dan wel, als ze geen echte bijvoeglijke naamwoorden zijn? Ik vermoed dat ze dat zijn wat een beetje grappend in de titel staat: dingen die bijvoeglijknaamwoordje spelen. Ze hebben een beperkt gebruik en lijken vaak deel uit te maken van een studentikoos woordspel, waarbij in een beperkt aantal vaste contexten bijvoeglijke naamwoorden vervangen kunnen worden door iets anders. Op dezelfde manier kunnen we ook

woorden en woordgroepen tijdelijk zelfstandignaamwoordje laten spelen, zoals de onderstreepte stukken in de volgende zinnen doen:

- Dat eeuwige ik-heb-geen-zin van jou moet eens uit zijn.
- Haar welterusten klonk erg slaperig.
- Mag ik jouw Terug naar Eden even lenen?

Pablo is enorm een god in het diepst van zijn gedachten

Geplaatst op [3 juni 2019 16:00](#) door [Henk Wolf](#)

door Henk Wolf

Weet u wat hip is? Het schaalbaar maken van het Nederlands! Van alles wat geen gradaties kende, wordt langzaam op een schaal gezet. Zo [schreef ik een poosje terug](#) over woorden als *meisjemeisje*, die het woordje *meisje* schaalbaar maken: dankzij het woord *meisjemeisje* kan iemand meer of minder ‘meisje’ zijn. Kortgeleden hoorde ik iemand over een nuffige kat zeggen:

- *Pablo is enorm een god in het diepst van zijn gedachten.*

Dezelfde spreekster had ik al vaker betrappt op een ongewoon gebruik van *enorm*. Zo zei ze ook:

- *Ik ga enorm slapen.*
- *Ik ben enorm naar de supermarkt geweest.*

Het woord *enorm* versterkt hier dingen die normaal gesproken niet versterkt kunnen worden. Er zijn meer mensen die dat doen. Zo vind ik op internet bijvoorbeeld:

- *En dat om half 6 's ochtends als je niets liever wil dan enorm slapen!*
- *Thuis moet ik weer enorm slapen, én woest dromen, én weer ben ik opgenomen, omdat ik het niet trek.*
- *Hij heeft misbruik gemaakt van jouw 'flow', jouw naïviteit jouw vertrouwen en is enorm jouw grenzen over gegaan.*
- *Dat kratje is zo enorm van plastic.*

Dit *enorm* doet me denken aan het voorvoegsel *extrem-*, dat ik in de jaren negentig vaak bij leeftijdsgenoten in Duitsland hoorde. Het was grappig bedoeld en werd ook gebruikt in gevallen die eigenlijk geen versterking toelaten, zoals in *extremschlafen*.

Mijn informante zei dat ze zich ervan bewust was dat dit gebruik van *enorm* geen gewoon Nederlands was: het was een taalspel, maar wel een taalspel dat al redelijk genormaliseerd was. Volgens haar versterkte het iets wat niet genoemd, maar wel geïmpliceerd was. In ‘ik ben enorm naar de supermarkt geweest’, betekende het dat ze erg veel dingen had gekocht. Ze kende ook een variant met Nederlandse woorden in een Engelse constructie: *extreme uitslapping* en *extreme kokkerelling*.

Daarmee is de schaalbaarheidsmode nog niet af. Ik heb er al eens [een stukje over geschreven](#) dat mensen zelfstandige naamwoorden, jaartallen en tijdsbepalingen schaalbaar maken:

- *Ben ik nou heel erg nerd als ik dat mooi vind?*
- *Dat is zó 2018!*
- *Dat is wel heel erg vorige eeuw.*

En toen ik mijn informante vroeg of ze de *enorm*-constructie van thuis uit had meegekregen, zei ze lachend: ‘Zó niet!’, met een schaalbaar gemaakt bijwoord van ontkenning.

De checkout en het uitchecken

Geplaatst op 1 juni 2019 16:00 door [Henk Wolf](#)

door Henk Wolf

Een poosje geleden zat ik in een hotel in Duitsland. Zoals alle hotels had ook dit hotel een tijdstip vastgesteld waarop de gasten op hun laatste dag aan hun verplichtingen moesten hebben voldaan (sleutel inleveren, afrekenen etcetera). Al die verplichtingen heetten volgens het informatieboekje de *Checkout* en het bijbehorende werkwoord was *auschecken*.

Dat lijkt in Duitse hotels een patroon te zijn: het zelfstandig naamwoord is ook weleens *Auscheck*, maar zeker zo vaak is het helemaal Engels, terwijl het werkwoord doorgaans verder wordt verduitsd.

In Nederlandse hotels lijkt er wat meer variatie te zijn tussen *checkout* en *uitcheck*, maar het werkwoord is ook in het Nederlands naar mijn indruk veel vaker het deels vertaalde *uitchecken* dan *outchecken*.

Ik vermoed dat de groep van scheidbaar samengestelde werkwoorden maar een beperkte mogelijkheid tot uitbreiding heeft; we hebben erg sterk de neiging om daarin het niet-werkwoordelijke stukje te kiezen uit een kleine groep ingeburgerde woordjes (zoals *uit*, *in*, *af*). Zolang je uit die woordjes kiest, kun je heel makkelijk goed klinkende nieuwe werkwoorden maken: *nachecken*, *uitprinten*, *afkicken*. In het Duits werkt het mutatis mutandis vast hetzelfde. Vandaar liever *auschecken* dan *outchecken*. En in het Fries gaat het ook zo: niet *outtsjekke*, maar *útsjekke*.

Onze onbewuste afkeer van scheidbaar samengestelde werkwoorden met nieuwe elementen als niet-werkwoordelijk stukje kan trouwens verschillende resultaten geven. Bij *uitchecken* is het Engelse element *out* door z'n Nederlandse tegenhanger vervangen, maar bij *workouten* is het blijven staan en is het werkwoord niet-scheidbaar gemaakt: 'Ik probeer te workouten' en niet 'ik probeer out/uit te werken'. *Inchecken* is wel weer een scheidbaar werkwoord met z'n originele niet-werkwoordelijke stuk, maar daar is dat geen probleem, omdat het overeenkomt met het al in het Nederlands aanwezige *in*.

Als de beide stukjes van het werkwoord direct naast elkaar staan, dan is er voor mijn gevoel nog net iets meer mogelijkheid om een anderstalige vorm te gebruiken dan wanneer ze van elkaar worden gescheiden: 'we moeten *outchecken*' klinkt wel slecht, maar het wil bij mij toch nog net ietsjes beter dan 'we zijn al *outgecheckt*' en 'het is tijd om *out te checken*'.

Zijn studentes ook studenten?

Geplaatsd op 28 mei 2019 16:00 door [Henk Wolf](#)

door Henk Wolf

Een tijdje terug hoorde ik dat een Duitse onderzoekster vertelde dat ze zo weinig mannelijke studenten had. Op een congres had ze een aantal studenten bij zich gehad en dat waren allemaal vrouwen. Ze verwoordde dat zo:

- *Es waren keine Studenten dabei, nur Studentinnen.*

Dat klonk mij heel vreemd in de oren. Het Nederlandstalige equivalent is voor mij in elk geval niet goed:

- *Er waren geen studenten bij, alleen studentes.* <raar>

Contrastaccent

Voor mij kan die zin alleen als je een contrastaccent gebruikt. Ik vermoed dat Nederlandstaligen die als meervoud van *student* doorgaans *studente* zeggen, omwille van het sterke contrast in deze zin zelfs *studenten* zeggen met een langgerekte of anderszins opvallend gemaakte [n] aan het einde. En op schrift zou je zo'n zin begrijpelijk maken door iets met de opmaak te doen, bijvoorbeeld met hoofdletters: 'geen studenteN ... alleen studenteS'. Van zo'n contrastaccent was in de uitspraak van de onderzoekster echter geen sprake.

Waarom is zo'n zin nou raar? De volgende zinnen zijn immers volstrekt normaal:

- *Er waren geen studenten bij, alleen docenten.* <normaal>
- *Er waren geen honden bij, alleen katten.* <normaal>

Er zijn minimaal twee verklaringen mogelijk. De eerste is de simpelste.

Verklaring 1

Verklaring 1: in het Nederlands kun je het woord *studenten* voor zowel mannen als vrouwen gebruiken. Wie alleen vrouwen ziet en zegt: 'er waren geen studenten bij', zegt iets onwaars, wat in tegenspraak is met het tweede deel van de uiting. Waarom werkt de zin dan wel met een contrastaccent? Omdat je dan voor de gelegenheid *studenten* als woord voor alleen mannelijke studenten gebruikt. Als de context ons ertoe dwingt, dan nemen we zo'n betekenisverschuiving voor lief, dankzij het zogenaamde 'samenwerkingsbeginsel', dat zoveel zegt als dat we altijd aannemen dat onze gesprekspartner iets zinvol probeert over te brengen. Die betekenisverschuiving is alleen zo bijzonder dat je een heel specifieke intonatie moet gebruiken.

Een probleem met die verklaring is dat een zin als de volgende toch een beetje raar klinkt:

- *Jeanine is een aardige student.* <beetje raar>

Deel van het samenwerkingsbeginsel is ook dat we altijd zoveel informatie geven als nodig is. En omdat het woord *student* bij veel mensen vermoedelijk als eerste een plaatje van een jongeman oproept, het zogenaamde 'prototype', vinden we dat we te weinig informatie krijgen als we in deze zin *student* zeggen en niet *studente*. Dat dat zo werkt, zie ik geregeld in reacties op stukken in de

Volkskrant. De redactie van die krant heeft als beleid vervrouwelijkte beroepsaanduidingen te mijden. Dames zijn er vaak *schrijfver*, *dichter* of *filosoof* in plaats van *schrijfster*, *dichteres* of *filosofe* en lezers schrijven van tijd tot tijd dat dat tegen hun taalgevoel ingaat.

Verklaring 2

Verklaring 2: *student* en *studente* zijn varianten van hetzelfde woord, zoals ook wel en niet verkleinde vormen dat zijn. Je zegt ook niet:

- *Er stonden geen boeken in de kast, alleen boekjes.* <raar>

Woorden met uitgangen als het vervrouwelijkende *-e* en het verkleinende *-je* zitten wat in een schemergebied tussen afleidingen (die echt nieuwe woorden zijn) en flexievormen (die alleen een variant vormen van het stamwoord). En doordat flexievormen eigenlijk vormen van hetzelfde woord zijn, kunnen hun betekenissen elkaar niet goed uitsluiten.

Voor de Duitse onderzoekster waren *Student* en *Studentin* in het Duits blijkbaar geen varianten van één woord, maar werkelijk verschillende woorden. Is het Duits dan zo anders dan het Nederlands?

Ik heb twee taalkundige Duitstalige kennissen gevraagd of zij dat zo ervoeren. Allebei zeiden ze van niet. Ze vonden de zin van de Duitse onderzoekster ook vreemd en konden die alleen met het (niet gebruikte) contrastaccent interpreteren. Een van hen zei dat ze “ook niet echt mee[deed] met dat ge-gender”. Ze schreef erbij: “Maar ik denk dat mensen die meer ‘gendern’ dit anders ervaren.”

Gendern

Gendern wil zeggen dat je voortdurend expliciet maakt dat je zowel mannen als vrouwen bedoelt. Wie weleens Duitse politici of wetenschappers hoort praten, weet wat ik bedoel. Je krijgt dan formuleringen als:

- *Die Bürgerinnen und Bürger Münsters wählen alle sechs Jahre den/die Oberbürgermeister/in* (website gemeente Münster)
- *Informationen für Patientinnen und Patienten* (website Leverkusener Ärzte)

Op schrift zijn er allerlei manieren om die dubbelvorm kort te noteren, zoals het hierboven gebruikte *Oberbürgermeister/in* en de binnen-I (*BürgerInnen*). Op Nederlanders en Vlamingen komt dat consequente verdubbelen erg ambtelijk en omslachtig over, maar ik merk dat ik het in mijn Duitse PowerPoints soms ook doe. In het Nederlands zou iets als ‘informatie voor schrijfsters en schrijvers’ erg vreemd klinken, alsof dat twee verschillende doelgroepen zijn in plaats van één. Maar bij een deel van de Duitstaligen is de niet-vervrouwelijkte beroepsaanduiding blijkbaar exclusief mannelijk.

Zijn *Studenten* altijd mannen?

Het lijkt er trouwens op dat het gebruik van dubbelvormen vooral in schriftelijk en formeel Duits voorkomt, zoals in PowerPoints, geschreven teksten en voorgelezen verhalen. In de spontane spreektaal bestaan die verdubbelingen wel, maar komen ze naar mijn indruk veel minder voor. Ik heb er bij een paar Duitse lezingen die ik recent heb bijgewoond eens op gelet en het viel me op dat het verdubbelen op schrift duidelijk meer voorkwam dan in spontaan

gehouden praatjes en in de informele gesprekken tijdens de lunch. In informele situaties betekende *Studenten* wel vaak ‘studenten van beiderlei kunne’ en was iedereen in een ziekenhuisbed een *Patient*. Dat sluit aan bij de intuïties van de twee moedertaalsprekers waarover ik het hierboven had.

Dat Duitstaligen de wel en niet vervrouwelijkte vorm als varianten van één woord kunnen beschouwen, werd ook nog mooi geïllustreerd door iemand die zei:

- *Die eine Linguistin war ich, der andere Linguist war X.*

Dat neemt niet weg dat er in het Duits in bepaalde contexten wel degelijk reden is om aan te nemen dat *Student* niet synoniem is met het Nederlandse *student*, maar ‘mannelijke student’ betekent. Zeker wie veel gegenderde dubbelvormen tegenkomt, kan die conclusie trekken. En als *Student* ‘mannelijke student’ betekent, dan is de uitspraak waarmee ik dit stukje begon, natuurlijk goed verklaarbaar.

Sik, soekie, noede: een gat in het Standaardnederlands

Geplaatst op 21 februari 2019 16:00 door Henk Wolf

Door Henk Wolf

Van Schiermonnikoog tot Poperinge delen mensen een standaardtaal waarin ze vrijwel dezelfde woorden gebruiken, bijvoorbeeld: *brood, straat, rotzak, mispunt, groen, wit, veertien, achtendertig, combineren* en *zwemmen*. Wie op Schier is opgegroeid, kan door die gemeenschappelijke taal zonder veel moeite als journalist in Poperinge aan het werk en omgekeerd.

Die standaardtaal die mensen in Nederland en Vlaanderen (en uiteraard ook op de Antillen en in Suriname) zich naast of in plaats van de plaatselijke of regionale taal eigen maken, is het resultaat van een standaardiseringsproject dat in de zestiende eeuw begonnen is. Dat project is uiterst succesvol: hoewel we relatief veel aandacht geven aan het beetje variatie in die standaardtaal (de kwestie *pinpas* of *bankkaart*, bijvoorbeeld), is er in alle levensdomeinen toch vooral eenheid van taal.

Toch is er een uitzondering, zo ontdekte ik kortgeleden. Er is één groep woorden die niet meegestandaardiseerd is. Allerlei vrij kleine regio's gebruiken er verschillende woorden voor, die uitsluitend in die regio bruikbaar zijn, terwijl gebiedsoverstijgende woorden ontbreken. Dat zo'n groep woorden zou bestaan, had ik niet verwacht.

Het gaat om de roepwoorden voor dieren. Ik kwam daarachter toen ik bij het vertalen van een Friese tekst een vertaling moest vinden voor *sjúp* (uitspraak ‘sjuup’), een roepwoord voor schapen. Ik dacht dat dat makkelijk te vinden zou zijn, maar dat viel tegen. Daarom

vroeg ik op de Facebookgroep Leraar Nederlands om vertalingen. Er kwamen er een boel, maar die waren allemaal anders.

Er reageerden vrij veel Friezen. Die riepen hoofdzakelijk *sik* als ze hun schapen bij zich wilden hebben. Uit Overijssel kwam ook een *sik*. Groningers kwamen met *taai* of varianten daarop. Er kwamen ook wat meldingen van *kies* en van *soekie* en *noede* (en varianten daarop). En allerlei mensen verbaasden zich over de woorden die anderen aandroegen.

Jan Stroop wees me erop dat het Meertens Instituut een kaartje heeft gemaakt waarop dialectvormen staan van roepwoorden voor schapen. Dat kaartje is hier te vinden: [link](#).

Of je de woorden op het kaartje nou alleen als dialectisch moet benoemen of dat je ze ook kunt beschouwen als een heel erg variabel stukje Standaardnederlands of als regiolect of als nog iets anders, dat weet ik eigenlijk niet. Wel is het een stukje Nederlands dat is overgeslagen bij de standaardisering. Iemand uit Poperieng kan niet zomaar als agrarisch redacteur op Schier aan de slag, maar moet bijleren.

De geit heeft last van z'n/d'r uier: horen dieren bij de mensen of bij de dingen?

Geplaatst op 25 februari 2019 16:00 door [Henk Wolf](#)

Door Henk Wolf

Ik vermoed dat vrijwel alle Nederlandstaligen naar Mark Rutte verwijzen met de voornaamwoorden *hij*, *ie*, *hem*, *'m*, *zijn*, *z'n*. En ik vermoed ook dat zo goed als al die Nederlandstaligen naar Angela Merkel verwijzen met de voornaamwoorden *zij*, *ze*, *haar*, *'r*, *haar*, *d'r*.

Voor mannelijke referenten gebruiken we dus andere voornaamwoorden dan voor vrouwelijke. Dat is in elk geval waar bij mensen. Maar ik geloof niet dat er veel Nederlandstaligen zijn die dat onderscheid toepassen op planten: is een mannelijke wilg *hij* en een vrouwelijke wilg *zij*? Waarschijnlijk niet. Naar planten wordt in het zuiden van het taalgebied meestal verwezen met hun grammaticale (woord)geslacht en in het noorden met *hij*. Wat dat betreft worden planten net zo behandeld als dingen.

Bezielheidsschaal

Maar dan de dieren. Dat is een groep die op de zogenaamde bezielheidsschaal tussen de mensen en de planten in zit. Die bezielheidsschaal is een indeling van alles om ons heen op basis van hoezeer het op mensen lijkt. Die mensen staan bovenaan, dan komen dieren die op mensen lijken, dan dieren die minder op mensen lijken, dan planten, dan dode dingen, dan abstracte woorden zoals *duisternis*. Dat is grofweg, trouwens. Je ziet die bezielheidsschaal in veel talen terug. In het Nederlands ook. Wat voornaamwoorden betreft sluiten de dieren zich namelijk bij sommige sprekers aan bij de mensen en bij andere sprekers bij de planten en de dingen.

Jenny Audring van de Universiteit Leiden heeft uitgebreid onderzoek gedaan naar de manier waarop Nederlandstaligen uit de Randstad hun voornaamwoorden gebruiken. Ik heb haar gevraagd welk patroon ze bij dieren tegenkwam. Het bleek dat de overgrote meerderheid van de sprekers in haar onderzoekscorpus naar dieren verwees met de voornaamwoorden die we ook voor mannen gebruiken: *hij*, *z'n* enzovoort. Het biologisch geslacht speelde daarbij geen rol. Wat dat betreft worden dieren dus over één kam geschoren met planten en dingen. Jenny vertelde dat ze ongeveer vijftig zinnen heeft gevonden waarin met een voornaamwoord naar een dier werd verwezen: maar twee keer werd er een 'vrouwelijk' voornaamwoord voor gebruikt, tegen zo'n vijftig keer een 'mannelijk'. Bij die 'mannelijke' verwijzingen zaten er ook naar duidelijk vrouwelijke dieren.

Dat is trouwens ook mijn eigen ervaring, maar ik weet dat er Nederlanders zijn die het anders doen. In mijn jeugd woonde er in de buurt een aardige oude dame, ik geloof Haags van achtergrond, met hetzelfde accent als koningin Beatrix en met een hond. Naar die hond verwees ze altijd met *ze* en '*r*'. Dat vonden wij als kinderen erg vreemd. Het klonk alsof de hond een figuurtje uit de Donald Duck was in plaats van een echte hond. Voor ons was *ze* en '*r*' beperkt tot vrouwen en meisjes – inclusief Katrien Duck.

Norm van Taalunie en Onze Taal

De Taalunie onderkent dat er verschillen zijn in de manier waarop Nederlandstaligen met voornaamwoorden naar dieren verwijzen, maar gek genoeg is het een genormeerde kwestie. Dat het noorden van het taalgebied (ongeveer Nederland benoorden de grote rivieren, vermoed ik) ook met woorden als *hij* en *z'n* naar vrouwelijke dieren

verwijst, staat op [de site van de Taalunie](#), maar die schrijft daarover: "In verzorgde schrijftaal zijn zulke verwijsvormen niet aan te raden".

Het [Genootschap Onze Taal](#) sluit daarbij aan. Dat schrijft: "Toch is *een moederschaap en zijn lam* een vreemde combinatie: het woordgeslacht botst hier te sterk met het biologische geslacht. In zulke gevallen laten we het biologische geslacht voorgaan. Een moederschaap en haar lam heeft daarom de voorkeur. Om dezelfde reden is het ook 'Het meisje voerde stiekem haar brommer op.'"

Grappig genoeg komt in Jenny Audrings prachtige boek [Reinventing Pronoun Gender](#) ook een voorbeeld voor van iemand die het door de Taalunie gepropageerde systeem gebruikt en een ander erop corrigeert. Die persoon zegt over een kip: "En dan blijft ie wel binnen de ruimtes die je 'm geeft". De gesprekspartner reageert daarop met: "Een kip is *ze*."

Ik weet niet op welke gegevens de Taalunie en het Genootschap Onze Taal zich baseren. Misschien verdient hun norm wat aanpassing, want niet alleen in de Randstad, maar ook in het zuiden van het taalgebied en in Friesland zijn er nauwelijks mensen te vinden die het biologisch geslacht een rol laten spelen bij de keuze van de voornaamwoorden om naar dieren te verwijzen.

Het zuiden van het Nederlandse taalgebied

In het zuiden van het taalgebied, ruwweg Vlaanderen en Nederland ten zuiden van de grote rivieren, is het wel gewoon om over een koe of een geit te praten als *ze* of *d'r*. Nou kan dat zijn omdat die beesten vrouwelijk zijn, maar ook omdat de woorden grammaticaal vrouwelijk zijn. Daar is in de literatuur wel over geschreven, onder

andere door Guido Geerts. In [een artikel uit de jaren zestig met de titel *Hij geeft melk*](#) beschrijft Geerts dat de woorden *ze* en *d'r* zowel worden gebruikt voor grammaticaal vrouwelijke woorden als voor woorden die naar vrouwelijke personen verwijzen, maar dat dat niet geldt voor het woord *zij*. Dat zou vrijwel alleen worden gebruikt om over vrouwelijke personen te praten. Ook [de ANS](#) wijst erop dat *zij* alleen voor personen wordt gebruikt.

Volgens Geerts wordt ‘Zij geeft melk’ ook in het zuiden van het taalgebied niet van koeien gezegd. Dat wijst erop dat de koe en de geit daar niet op één lijn met mensen worden geplaatst, maar dat een koe of een geit er *ze* wordt genoemd, zoals ook *de tafel* er *ze* is: omdat die woorden grammaticaal vrouwelijk zijn. Ook in het zuiden word er naar dieren blijkbaar op dezelfde manier verwezen als naar planten en dingen.

Friesland

In het Fries horen dieren wat voornaamwoordelijke verwijzing betreft vanouds vaker bij de planten en de dingen dan bij de mensen. In het Woordenboek der Friese Taal staat by *liif* (‘baarmoeder’) als voorbeeldzin: ‘Hy hat it liif ôfskood (fan ko)’ (‘hij heeft de baarmoeder afgeschoven (van koe)’ = hij heeft z’n baarmoeder eruit hangen). En de *Grammatica Fries* van Jan Popkema zegt: “Hoewel vrouwelijke dieren normaliter met *hy* worden aangeduid, komt toch ook verwijzing met *hja/sy* voor.”

Dat lijkt overigens bij de jongste generatie te veranderen. Mijn collega Aant Mulder heeft een tijdje geleden een column geschreven over het opkomen van vrouwelijke voornaamwoorden voor dieren in het Fries van jongeren. Hij merkte op dat z’n kleinkinderen de kat *sy* noemde en verbaasde zich erover. [De column staat hier](#).

Ik heb via Facebook maar eens wat kennissen gevraagd wat zij zeiden. Er waren wel wat mensen die dieren wat voornaamwoorden betreft als mensen behandelden, maar die waren in de minderheid. Zeker de Friezen gebruikten bijna allemaal *hij*, *hem*, *z’n* en meer van die ‘mannelijke’ woorden voor alle dieren, ongeacht hun biologisch geslacht. Iemand gaf als illustratie dat geit Klaas ‘last van z’n uier had’ en een oud-veearts vertelde in het Fries wat het betekende als een koe *liboaitsk* is: ‘dan hat er in fersakking fan ‘e baarmoeder’. De Friezen gebruikten in hun Fries en in hun Nederlands steeds hetzelfde systeem van voornaamwoordelijke verwijzing.

Dat dieren soms één groep met voorwerpen vormen in het Fries en het Friese Nederlands, wordt misschien ook wel geïllustreerd door het gebruik van *ding* om naar dieren te verwijzen. Ik hoorde laatst een oude Friese dame (in het Nederlands) over een aangereden kat zeggen: “Nou is het een raar ding” (een verminkte kat). Ik kan me ook voorstellen dat, als bijvoorbeeld de kippen ontsnapt zijn, ik zou zeggen: “Waar zijn die dingen?”. Het *Woordenboek der Friese Taal* noemt ook als een van de betekenissen van *ding* ‘huisdier’.

Met dank aan Jenny Audring voor haar gegevens en de uitgebreide toelichting.

In dit ons land

Geplaatst op [20 februari 2019 16:00](#) door [Henk Wolf](#)

Door Henk Wolf

Het Nederlands is ergens in de twintigste eeuw een grammaticale mogelijkheid kwijtgeraakt. Hieronder wordt die geïllustreerd:

“We hebben in dit ons Dichtwerkje, dat reedts voor die tyt afgedrukt was, met de Opdragt deszelfs, onder anderen, hartelyk gewenscht, dat ...”

(Johannes van Boskoop, *Het in Beginselen verhoogde Nederlandt*, 1748)

“Hoe zalig is dit myn besluit!”

(lied ‘Het gelukkig buitenleven’, Betje Wolff en Aagje Deken, 1781)

“... de algemeene zaken in dit ons Vaderland voleindigen my geheel te verpletteren.”

(brief van Willem Bilderdijk, 1837)

“Gij gaaft aan deze uwe vinding den schilderachtigen naam van Onderaardschen Schietblaasbalg” (brief van Hildebrand, 1871)

“Een symbool van roomse aanspraak op de macht in dit ons Nederland ...”

(Ch. J.G., *archieff Protestants Nederlands*, 1955)

Opvallend is natuurlijk het gebruik van zowel een aanwijzend als een bezittelijk voornaamwoord bij hetzelfde zelfstandige naamwoord (‘dit ons’). Die woorden zijn allebei zogenaamde determineerders. Dat is een groep woorden zoals *de, het, dit, deze, welke, alle, geen, zulke* etcetera. Ze hebben als gemeenschappelijke eigenschap dat ze voor een zelfstandig naamwoord staan, en zelfs nog voor de bijvoeglijke naamwoorden die daarbij horen. En bij elk zelfstandig naamwoord kan tegenwoordig maar één determineerder staan:

dit huis <gewoon>

ons huis <gewoon>

dit ons huis <raar>

Dat er maar één determineerder voor een zelfstandig naamwoord kan staan, is een regel die wel voor het allernieuwste Nederlands geldt, maar dus niet voor ietsjes ouder Nederlands. Er zijn wel moderne talen die dubbele determineerders hebben. Het Catalaans is een voorbeeld (hier met een lidwoord en een bezittelijk voornaamwoord):

el teu projecte

(“het jouw project” = jouw project)

In het Nederlands komen dubbele determineerders in de tweede helft van de twintigste eeuw nauwelijks meer voor. Als dat al gebeurt, dan is het vaak in de woordgroep ‘in dit ons land’, die een soort ironisch-archaïserend idioom is geworden, zoals in de onderstaande citaten:

“Maar in dit ons land zijn moslims niet allemaal Charlie.”

(column van Mellouki Cadat op [kis.nl](#), 2015)

“Doch neen hoor, als een doctorandus
in dit ons vaderland de hand es
slaat aan de lier van ’t luchte lied,
dan héerst hij in ons rijksg gebied.”
(gedicht van Nelis Klokkenist over Drs. P, 1986)

In het Fries lijkt de constructie in de tweede helft van de twintigste eeuw nog iets productiever te zijn dan in het Nederlands. Uit de jaren vijftig zijn er in elk geval nog vrij makkelijk een paar Friese citaten te vinden:

“Dy brekt troch alle seadd’ en fuorge hinne
Fan dizze ús bêste, mar sa taeije klai,
Om need’rich groeiend ûnder wyn en sinne
To wurden koarn en klaver, blom en raei.”
(“van deze onze beste, maar zo taaie klei”, gedicht ‘Eale
losbandigens’ van Douwe H. Kiestra, 1953)

“Mar hie it dan wol sin, fersen fan sok in libbenswysheit oer to
bringen yn dit ús Frysk?”
(“in dit ons Fries”, boekbespreking door Eeltsje Boates Folkertsma,
De Tsjerne, 1956)

“Boergonje en Frankryk, prinsen, fûl stykjend om ús jongste
dochters hert, ha lang, út leafde, toeve oan dit ús hof.”
(“vertoefd aan dit ons hof”, vertaling van King Lear door Douwe
Kalma, vermoedelijk geschreven in de jaren vijftig, uitgegeven in
1969)

Ik heb in moderne Friese grammatica’s geen verwijzing naar de
constructie kunnen vinden. Als ik niets over het hoofd heb gezien,

dan hebben de makers de constructie óf niet meer opgemerkt, óf ze
vonden haar zo marginaal dat ze er niets over wilden schrijven.

Jou schelm!

Geplaatst op 9 oktober 2018 16:00 door [Henk Wolf](#)

Door Henk Wolf

Wie een ander wil uitschelden, die kan dat doen met alleen een scheldwoord, zoals *lummelof rotzak*. Hij kan daarvoor ook het voornaamwoord *jij* zetten. Dan krijg je uitspraken als ‘jij lummel!’ en ‘jij rotzak!’.

In wat ouder Nederlands vind je in plaats van dat *jij* ook vaak de vorm *jou*. Zo laat Bredero bijvoorbeeld in *De klucht van de koe* een boef schelden met ‘jou kinckel’ en ‘jou schelm’. E. du Perron laat in *Nutteloos verzet* schelden met ‘jou schoelje!’. Zelfs in de moderne tijd duikt die vorm af en toe nog op. Taalkundige Cornelis de Vooyo noemt in de jaren vijftig in zijn *Nederlandse spraakkunst* ‘jou rakker’ nog als dan hedendaags taalgebruik. Wie googelt op ‘jou schoff’, vindt verschillende treffers uit de jaren zeventig. En wie op ‘jou lummel’ googelt, vindt een heleboel voorbeelden uit het Afrikaans van de twintigste eeuw.

Waar dat *jou* vandaan komt, is al lang onderwerp van discussie. In de jaren twintig opperde de taalkundige Moritz Schönfeld dat de vorm ontstaan was in de constructie ‘o jou schelm!’, waarin de uitroep *o* als een soort voorzetsel werd opgevat. En na voorzetsels krijg je de vorm *jou*, niet *jij*.

Een andere taalkundige, J.H. Kern, was het daar niet mee eens. Hij gaf een alternatieve verklaring. Volgens hem was de vorm van oorsprong niet *jou*, maar *jouw*. Hij wees erop dat ook de Scandinavische talen voor scheldwoorden een bezittelijk voornaamwoord gebruiken. Als voorbeelden noemt hij onder andere het Zweedse ‘din åsna’ (‘jij ezel’, letterlijk ‘jouw ezel’) en het

Deense ‘fy, din slemme dreng’ (‘foei, jij stoute jongen’, letterlijk ‘foei, jouw stoute jongen’). In die talen is het bezittelijk voornaamwoord niet alleen bij scheldwoorden in gebruik, maar ook in koosvormen als ‘din lille engel’ (Deens voor ‘jij kleine engel’, letterlijk ‘jouw kleine engel’).

Kern vermoedt dat de oorsprong van de constructie ligt in zinnen als ‘zal ik jouw duivelskop eens aflossen?’, waarin *duivelskop* een scheldwoord was voor het hoofd van de aangesprokene, maar waarin het werd opgevat als scheldwoord voor de hele persoon.

In het Nederlands ken ik de constructie alleen uit oudere literatuur. In het Westerslauwerse (Nederlandse) Fries ken ik haar helemaal niet, maar uit het Duitse Noord-Fries is ze me zeer bekend, met een onmiskenbaar bezittelijk voornaamwoord voorop. Een goede bekende die het Noord-Friese dialect Mooring spreekt, begroet me vaak met ‘dan üülje hün’ (‘jij oude hond’, letterlijk ‘jouw oude hond’). Ook hoor ik in Noord-Friesland vaak ‘dan stâåkel’ (‘jij stakker’, letterlijk ‘jouw stakker’) als blijk van medeleven.

Ze vonden haar een eindje verderop liggen

Geplaatst op 7 februari 2019 16:00 door [Henk Wolf](#)

Door Henk Wolf

*Ze zag [de dode begraven worden].
We horen [de doofstomme beul haar neus breken],
Iedereen hoorde [het hard waaien].
Ik vind [het hier stinken].
Hij voelde [een vuist vlak langs zijn oor suizen].*

De bovenstaande zinnen laten zien dat de werkwoorden *zien*, *horen*, *vinden* en *voelen* als lijdend voorwerp een beknopte bijzin kunnen nemen. Dat zijn de stukjes tussen vierkante haken. Wie iets van de klassieke talen weet, herkent in deze zinnen de *infinitivus cum accusativo* (of *accusativus cum infinitivo*).

Je kunt die beknopte bijzinnen steeds met minimaal betekenisverschil vervangen door een gewone bijzin. Dan krijg je:

*Ze zag [dat de dode begraven werd].
We horen [dat de doofstomme beul haar neus breekt].
Iedereen hoorde [dat het hard woei].
Ik vind [dat het hier stinkt].
Hij voelde [dat er een vuist vlak langs zijn oor suisde].*

Ook in die zinnen staat het lijdend voorwerp tussen vierkante haken.

Variatie

Nou verschilt het per persoon en per regio welke werkwoorden zo'n beknopte bijzin als lijdend voorwerp kunnen krijgen.

Met *zien* en *horen* lukt het bij mijn weten overal.

Met *voelen* en *vinden* is het voor sommige sprekers al wat lastiger. Nog minder goed wil het met *ruiken*, maar ook bij dat werkwoord komt het voor.

In de grammatica's van het Fries wordt meestal *fernimme* ('bemerken') expliciet genoemd als werkwoord dat in die taal wel zo'n beknopt lijdend voorwerp bij zich kan hebben, maar in het Nederlands niet. Een Friese zin als de onderstaande is dan ook niet letterlijk in het Nederlands te vertalen (althans voor de meeste Nederlandstaligen):

Se fernaam de ynbrekker de trap op kommen.
(“ze merkte de inbreker de trap op komen”)

Hierboven noemde ik *vinden* als voorbeeld van een Nederlands werkwoord dat vrij algemeen een beknopte lijdendvoorwerpszin kan krijgen. Dat is dan het werkwoord *vinden* in de betekenis ‘van mening zijn’. In de Friese grammatica's tref je dat werkwoord doorgaans niet aan, vermoedelijk omdat dat werkwoord in die betekenis als hollandisme wordt beschouwd.

Vinden

Wat je in het Fries wel tegenkomt, maar wat ik in de moderne grammatica's niet heb aangetroffen, is dat het werkwoord *fine* ('vinden') in de betekenis ‘aantreffen’ er zo'n beknopte lijdendvoorwerpszin kan krijgen. Ik werd me er pas bewust van toen ik kortgeleden in de volksverhalenverzameling van Ype Poortinga het verhaal *Bloedplakken op 'e skuordarren* las.

Poortinga heeft het verhaal in 1977 opgetekend uit de mond van Pyt Idzinga. In het verhaal staan de volgende zinnen:

Se hienen dy âld boer by de skuordoar lizzen fûn en syn húshâldster fûnen se in eintsje fierder lizzen.
(“ze hadden die oude boer bij de schuurdeur liggen gevonden en zijn huishoudster vonden ze een eindje verder liggen”)

Toen ik even verder zocht, vond ik in de *Rimen en teltsjes* van de gebroeders Halbertsma nog:

Yn syn âlde lapekoer haw ik jit ek in rymke op Gysbertom lizzen fûn.
(“in zijn oude lappenmand heb ik nog ook een rijmpje op oom-Gijsbert liggen gevonden”)

... dêr in boer it harterke kritende lizzen fûn.
(“waar een boer het kind huilend liggen vond”)

Ik geloof niet dat ik dit *fine* in de zin van ‘aantreffen’ zelf zo vlug met zo’n beknopte bijzin erbij zou gebruiken, maar de zinnen klinken me ook niet raar in de oren. Opvallend is wel dat een variant met een gewone bijzin niet lijkt te kunnen:

Se fûnen dat syn húshâldster in eintsje fierder lei. <klinkt niet goed>

Nederlandse voorbeelden

In het Nederlands heb ik ook even gezocht. Recente gevallen heb ik niet kunnen vinden, maar wel een paar uit ietsjes ouder Nederlands. In de DBNL vond ik onder andere het volgende voorbeeld uit *De uitvreter* van Nescio:

Den uitvreter, dien je in je bed vond liggen met zijn vuile schoenen

...

En in een volksliedje uit de zeventiende of achttiende eeuw:

*Al op een wegetje onbedagt vond ik een magetje zitten verborgen
onder de boomtjes daer ’t soo groene was.*

Veels te interessant om erover op te houden

Geplaatst op 1 november 2018 16:00 door [Henk Wolf](#)

Door Henk Wolf

Ruim een jaar geleden schreef Marc van Oostendorp [een stukje](#) over het -s'je achter *veel* in woordgroepen als 'veels te interessant'. Hij ging in op twee vragen waar taalkundigen al een hele tijd over nadenken: waar komt het -s'je vandaan en hoe zit een constructie als 'veels te interessant' in het hoofd van moderne sprekers? Misschien kan ik met wat Noord-Nederlandse streektaalgegevens een klein beetje aan de beantwoording van die twee vragen bijdragen.

De bijwoordelijke -s

Om met de afkomst te beginnen: hoogstwaarschijnlijk is de -s begonnen als een naamvalsuitgang. Marc verwijst naar een stuk van H. Kern uit 1860 waarin die verklaring wordt gegeven. Kern schrijft dat woorden zoals *veel*, die een afstand uitdrukken, in de middeleeuwen in de tweede naamval stonden.

Nou is die oude naamvals-s in verschillende Nederlandse streektalen een ander leven gaan leiden. Hij werd namelijk een soort bijwoordmarkeerder. Allerlei bijwoorden konden zo'n -s aan het einde krijgen. In het Standaardnederlands zien we in het paar *onverwacht* – *onverwachts* nog de mogelijkheid om een bijwoord met een -s te markeren en er zijn vast wel meer voorbeelden, maar de meeste bijwoord-s'jes hebben de standaardtaalvorming niet overleefd. In de streektalen zijn er echter nog een boel van over.

Douwe Tamminga (1973) beschrijft in het stukje 'Is *doch(s)* by ús ek in bynwurd?' in het boek *Op 'e Taelhelling* een aantal Friese

gevallen, maar er zijn er veel meer. Een paar voorbeelden: 'toch' in het Fries kan *doch* zijn, maar ook *dochs*. En 'vaak' is *faak* of *faaks*. 'Evenwel' is *lykwol* of *lykwols*. 'Zometeen' is *daalk* of *daalks*. 'Eigenlijk' is *einlik* of *einliks*. 'Gewoonlijk' is *gewoanlik* of *gewoanliks*. En zo zijn er nog wel meer voorbeelden. Een paar van die bijwoorden met -s hebben zelfs nieuwe betekenissen ontwikkeld. Zo betekent *faaks* niet alleen 'vaak', maar ook 'misschien'. Kornelis ter Laan (1953) heeft in z'n *Proeve van een Groninger spraakkunst* zelfs een apart hoofdstukje 'De bijwoordelijke s'. Hij noemt daarin onder andere *eerlieks* ('eerlijk'), *lopens* ('lopend') en *verledens* ('onlangs') als Groningse bijwoorden waaraan een extra -s is geplakt. Ook 'veuls te swoar' komt in het hoofdstukje voor.

Het is heel waarschijnlijk dat de -s in het Nederlandse *veels* ook is blijven bestaan als bijwoordmarkeerder, lang nadat naamvalsuitgangen op bijwoorden waren verdwenen.

Eén woord of twee woorden?

Over hoe 'veels te interessant' nu in het hoofd van sprekers zit, kan het Fries mogelijk ook wat verraden. Marc verwijst naar de onlinegrammatica *Taalportaal*, waar *veels* en *te* als aparte woorden worden beschouwd, maar het zou ook best kunnen dat *veelste* één woord is.

Waarom zou dat kunnen? Wel, in het Fries wordt in de constructie 'veel(s) te' niet het woord voor 'veel' gebruikt, maar het woord voor 'ver': *fier*. Nou heeft het Fries een hele interessante eigenschap: breking. Wat versimpeld gezegd is breking een klankverandering die vooral optreedt als woorden langer worden gemaakt. Zo klinkt het

meervoud van *jier* ('jaar') als *jirren*. En 'verte' klinkt niet als *fierte*, maar als *fjitte*.

In het Fries schrijf je de vertaling van 'veels te interessant' als 'fierste nijsgjirrich', maar je zegt 'fjiste nijsgjirrich'. Er is dus klankverandering opgetreden in *fier*. Dat is natuurlijk geen keihard bewijs, maar het is er wel een aanwijzing voor dat *fiers* en *te* samen één woord *fierste* zijn gaan vormen. Dat de combinatie als één woord wordt ervaren, is ook te zien op *Taalweb*, de Friese tegenhanger van het Groene Boekje. Daar wordt *fierste* als één trefwoord opgenomen, zonder spatie.

Als *fierste* in het Fries als één woord wordt ervaren, dan is er natuurlijk reden om eens te kijken of het zeer vergelijkbare 'veels te' in het nauw verwante Nederlands niet ook één woord zou kunnen zijn. Eén extra aanwijzing daarvoor zou kunnen zijn dat je wel 'veel en veel te mooi' kunt zeggen, maar dat 'veels en veels te mooi' toch wat gek klinkt.

'De man' als voornaamwoord

Geplaatst op [30 oktober 2018 16:00](#) door [Henk Wolf](#)

Door Henk Wolf

Voor sommige sprekers van het Nederlands heeft de woordgroep 'de man' een functie die hij voor anderen niet heeft. Dat zie je aan het volgende fragment:

- *Mijn vader kon op geen enkele manier een gesprek voeren. De man sprak geen woord Engels.*

In dat fragment kan 'de man' worden geïnterpreteerd als een willekeurige mannelijke gesprekspartner van de vader. In die interpretatie spreekt de vader vermoedelijk wel Engels, maar zijn gewenste gesprekspartner zeker niet. Die gesprekspartner is dan óf al bekend, óf er is sprake van een vertelling die *in medias res* begint. Die interpretatie is voor dit stukje verder niet zo interessant.

Daarnaast zijn er sprekers van het Nederlands voor wie 'de man' juist de vader van de spreker is. De gedachtegang van de spreker loopt dan door van de eerste zin naar de tweede en 'de man' wordt gebruikt om te verwijzen naar de persoon over wie in de eerste zin al iets werd medegedeeld. 'De man' heeft dan dezelfde functie als het persoonlijk voornaamwoord *hij*. De woordgroep 'de man' lijkt hier dus zelf een beetje op een voornaamwoord. Voor mijn gevoel is er wel een verschil in gebruikswaarde: 'de man' klinkt informeler dan *hij*.

De man / de vrouw

Het aparte is nu dat ‘de man’ die voornaamwoordfunctie wel heeft, maar ‘de vrouw’ niet. In het onderstaande verhaaltje kan ‘de vrouw’ niet naar ‘mijn moeder’ verwijzen:

- *Mijn moeder kon op geen enkele manier een gesprek voeren. De vrouw sprak geen woord Engels.*

De enige mogelijke interpretatie is dat de moeder vermoedelijk wel Engels spreekt, maar een persoon met wie ze wil praten niet. Ook woordgroepen als ‘de jongen’ en ‘het meisje’ kunnen de voornaamwoordfunctie niet krijgen. Verder is het ook bij ‘de man’ niet goed mogelijk om woorden toe te voegen: ‘de aardige man’ of ‘de belezen man’ kunnen in het genoemde verhaaltje niet op ‘mijn vader’ slaan.

Wel zijn er een paar langere woordgroepen die stilistisch niet neutraal zijn, maar die wel een vergelijkbare voornaamwoordelijke functie lijken te kunnen vervullen. Ik kon ‘de beste man’, ‘de brave borst’ en ‘de goede ziel’ bedenken. Ook inherent pejoratieve woordgroepen zoals ‘de etterbak’ en ‘de trut’ kunnen verwijzen naar de persoon over wie het gesprek op dat moment gaat, maar dan natuurlijk met een sterke negatieve lading.

Fries

In het Fries bestaat het gebruik van ‘de man’ als voornaamwoord ook. Ik werd me er laatst bewust van, toen een Drentse kennis laatst voor de grap iets in het Fries op Facebook schreef. Een Friezin reageerde daarop met ‘De man praat Frysk, nea witten doe’t er noch myn baas wie’ (‘De man spreekt Fries, nooit geweten toen ie nog mijn baas was’). In het Fries heb je wel een vergelijkbare woordgroep voor vrouwen, namelijk ‘it minske’, maar ik geloof niet

dat daar een stilistisch voldoende neutrale tegenhanger van in het Nederlands bestaat.

Zoals het Friese voorbeeld laat zien, kun je in het Fries ‘de man’ ook naar een persoon laten verwijzen die niet genoemd is, maar die aanwezig is bij het gesprek. In vaktaal: de woordgroep wordt dan *deiktisch* gebruikt. Zo kun je tegen (of over) een man of een jongen die de ruimte betreedt, zeggen:

- *Dêr hast de man!* (‘Daar heb je de man!’)
- *Dêr wie de man al!* (‘Daar was de man al!’)

Ook daar zijn groepen als ‘de vrouw’ en ‘de aardige man’ uitgesloten. De uitspraken hebben in het Fries een sterk idiomatisch karakter en de taalgrenzen zijn bij zulk idioom in Friesland nogal poreus, waardoor ik het moeilijk vind om uit te maken of ze in het Nederlands ook mogelijk zijn.

Verspreiding

Ik heb bij collega’s en via Facebook wat rondgevraagd naar de aanvaardbaarheid van het voornaamwoordelijke ‘de man’. Dat is natuurlijk geen heel betrouwbare methode, maar ik krijg in elk geval een beetje het beeld dat het in Friesland heel gebruikelijk is. Sommige Friese kennissen zeiden dat ze het in zowel het Fries als het Nederlands gewoon vonden, sommige zeiden dat ze het vooral in het Fries gebruikten, andere juist vooral in het Nederlands. Een Groningse collega vond het voornaamwoordelijke gebruik van ‘de man’ wat ongebruikelijk, maar ‘de vrouw’ volledig uitgesloten. Iemand uit Nijmegen noemde het “iets dat je in een oud boek kunt

tegenkomen”. Uit de rest van Nederland en Vlaanderen heb ik geen reacties gekregen.

In hoeverre andere talen vergelijkbare woordgroepen hebben, weet ik niet, maar ik krijg de indruk dat in het Engels ‘the guy’ en ‘the bloke’ op dezelfde manier kunnen worden gebruikt als in het Nederlands ‘de man’. Zo vond ik op internet de volgende fragmentjes:

- *I spoke with Garmin, **the guy** thought I was telling him that I was having a communication problem between the chartplotter and the VHF !!*
- *I’ve said this before but there are players, some players, who for reasons you can’t entirely put your finger on, get right up your nose – like Arjen Robben. Clearly **the bloke** is a top footballer, despite possessing a right foot that couldn’t be guaranteed to kick a stationary space-hopper.*

Doorsneden met dammen

Geplaatst op 28 oktober 2018 16:00 door Henk Wolf

Door Henk Wolf

Een tijdje terug kwam ik in een boek de volgende zin tegen:

- *Het voormalige kanaal werd doorsneden met dammen.*

▪

Die zin fascineerde me – niet alleen omdat ie tegen m’n taalgevoel inging, maar ook omdat ik hem eerst niet kon ontleden. Ondertussen denk ik dat me dat wel gelukt is, maar m’n benoeming is wat onorthodox. Wie het beter weet, moet het zeggen.

Bij de ontleding heb ik als volgt geredeneerd:

– We hebben te maken met de lijdende vorm van een werkwoordelijk gezegde. Het alternatief zou zijn dat *doorsneden* een bijvoeglijk naamwoord zou zijn dat diende als naamwoordelijk deel van het gezegde. Dat is niet zo plausibel, onder andere omdat bijvoeglijk gebruik van *doorsneden* (‘uitermate doorsneden’) vreemd is en omdat *werd* hier geen verandering van staat aangeeft: de zin drukt niet uit dat het kanaal eerst nog niet doorsneden was en toen wel. Zou *werd* een koppelwerkwoord zijn, dan had het dat betekenisaspect in de zin gebracht. Blijft over dat *werd* een hulpwerkwoord van de lijdende vorm moet zijn.

– Dan is de vraag: wie of wat zou in de bedrijvende vorm van de zin dat doorsnijden doen? Dat is niet iemand die (of iets wat) daar dammen voor gebruikt. Het zijn die dammen zelf. Die kun je ook in een *door*-bepaling plaatsen: ‘De rivier werd doorsneden door dammen’.

– Nou is het scheidbaar samengestelde *dóórsnijden* doorgaans een agentief werkwoord: het drukt een actieve handeling uit, zoals in ‘Ze sneed het touwtje rond het cadeautje door’. Maar het niet-scheidbare *doorsnijden* (met de klemtoon op *snijden*) is niet zo actief. Als dammen een rivier doorsnijden, dan zit daar geen handeling in. Vermoedelijk heeft de schrijver mede daarom gekozen voor een ander voorzetsel dan *door*, namelijk *met*. Het zinsdeel ‘met dammen’ is dus eigenlijk een apart soort *door*-bepaling.

– Zijn er meer gevallen waarin *met* een bepaling inleidt die aangeeft wat in de bedrijvende variant van de zin het onderwerp zou zijn?

Ja, die zijn er. Denk aan: ‘Het grasveld was omzoomd met bomen’ en ‘Haar gezicht werd met zonlicht beschenen’. Ook in die zinnen leidt *met* een bepaling in die aangeeft wat in een bedrijvende zin het onderwerp zou zijn. En ook in die zinnen is het hoofdwkwoord niet agentief. Er is dus een patroon en ‘doorsneden met dammen’ past in dat patroon.

Dan de vraag waar die *met*-bepaling vandaan komt. Een mogelijkheid is dat ie ontstaan is in zinnen van het type ‘het bloemperk werd bedekt met koemest’. Die zin is dubbelzinnig. Hij kan de lijdende vorm zijn van ‘mijn tante bedekte het bloemperk met koemest’. Daarin is ‘met koemest’ een bijwoordelijke bepaling van middel of iets dergelijks. Maar de zin kan ook worden gelezen als de lijdende vorm van ‘koemest bedekte het bloemperk’. Dan is het niet zo gek als ‘met koemest’ de interpretatie van een *door*-bepaling krijgt.

Wat is de onbepaalde tegenhanger van ‘die’?

Geplaast op 22 oktober 2018 16:00 door [Henk Wolf](#)

Door Henk Wolf

Als ik Nederlands schrijf, mis ik vaak een categorie voornaamwoorden. Die zouden dan moeten staan op de plaats van de woorden tussen vierkante haken in de onderstaande zinnen:

- Taalveranderingen van het eerste type zijn minder makkelijk te herkennen dan [taalveranderingen] van het tweede type.
- Volgens mij zijn vliegende vogels typischer dan [vogels] die alleen maar lopen en zwemmen.

In het Fries kun je *taalveranderingen* en *vogels* in beide zinnen vervangen door *sokke(n)*. In het Duits kun je *welche* gebruiken. In het Nederlands is zo’n mooi voor de hand liggend woord er niet.

Natuurlijk kun je in het Nederlands soms wel ad-hocoplossingen vinden. Je kunt in de eerste voorbeeldzin bijvoorbeeld *sommige* of *veel* gebruiken, maar daarmee moet je al informatie toevoegen. Zo suggereert (voor mij) *sommige* een kleine deelverzameling en *veel* een grote, terwijl *sokke* en *welche* op de hele categorie slaan. Of je kunt *die* gebruiken, maar daarmee verandert de betekenis van generiek in specifiek en dat past ook niet altijd.

Gek genoeg is er in het Nederlands geen probleem als de vervangen woordgroep bepaald is. Dan kun je de bepaalde voornaamwoorden *dit*, *dat*, *deze* of *die* gebruiken of de bepalingaankondigende voornaamwoorden *hetgene/degene(n)* gebruiken.

- De taalveranderingen van het eerste type zijn minder makkelijk te herkennen dan **die** van het tweede type.
- Volgens zijn de vliegende vogels in die dierentuin populairder dan **degene** die alleen maar lopen en zwemmen.

In gesproken en niet al te formeel geschreven Nederlands gebruik ik *zulke* ook nog wel. Het is dan een nuttig regionalisme. Maar in het algemeen Nederlands hebben de bepaalde voornaamwoorden *dit*, *dat*, *deze* en *die* blijkbaar geen gebruikelijke onbepaalde (en generieke) tegenhangers. En het is best een beetje gek dat Nederlandstaligen die niet heel hard missen.

Een voorhene interesse

Geplaast op [18 oktober 2018 16:00](#) door [Henk Wolf](#)

Door Henk Wolf

Recent omschreef een uiterst fatsoenlijke Friese wetenschapper op Facebook het woord *neuken* als ‘in foarhinne taboewurd’. Dat is in het Fries net zo gek als in het Nederlands, waar *voorheen* ook normaal niet als bijvoeglijk naamwoord wordt gebruikt. Normaal niet, maar ook niet helemaal niet. Toen ik ging googelen, vond ik negen vindplaatsen met ‘een voorhene’. Voorbeelden zijn: ‘een voorhene interesse’, ‘een voorhene versie’ en ‘een voorhene kerk’.

Doordat *voorheen* in de overgrote meerderheid van de gevallen als bijwoord wordt gebruikt, is het niet zo eenvoudig na te gaan hoe vaak het als bijvoeglijk naamwoord voorkomt. Toch zijn er wel wat voorbeelden van te vinden. Voorbeelden van internet zijn ‘een (voorheen) olie vat’, ‘een voorheen politicus’ en ‘jouw voorheen partner’.

Het WNT noemt het gebruik van *voorheen* als bijvoeglijk naamwoord wel, maar schrijft erbij dat het alleen ‘incidenteel’ voorkomt en bovendien niet in literaire teksten is aangetroffen, maar alleen in een paar zakelijke teksten. Het woordenboekartikel met die informatie dateert van 1985. In mijn dikke Van Dale uit 1992 wordt *voorheen* als bijvoeglijk naamwoord helemaal niet genoemd. Wie weet maken we nu een oplevinkje van het gebruik ervan mee?

Hulke

Geplaats op [23 oktober 2018 16:00](#) door [Henk Wolf](#)

Door Henk Wolf

In de column *Wat is de onbepaalde tegenhanger van 'die'?* had ik het erover dat het Nederlands geen voornaamwoord heeft om generieke onbepaalde zelfstandige naamwoorden te vervangen. Vandaag wil ik wijzen op een ander gaatje in het Nederlands.

De meeste aanwijzende voornaamwoorden hebben in het Nederlands een vragende tegenhanger. Een paar voorbeeldjes:

- Die man is boos – Welke man is boos?
- Dat huis is wit – Welk huis is wit?
- Zo'n auto wil ze ook – Wat voor auto wil ze ook?
- Zulke stekkers zijn aan te raden – Wat voor stekkers zijn aan te raden?

Van die vier vraagzinnen kun je in de eerste twee zonder probleem het zelfstandig naamwoord weglaten:

- Welke is boos?
- Welk is wit?
-

In de derde zin wil dat niet. Daar moet je het woordje *een* toevoegen:

- Wat voor een wil ze ook?
-

In de vierde vraagzin lukt het helemaal niet om het zelfstandig naamwoord (*stekkers*) weg te laten. Bij *wat voor* wil dat blijkbaar niet zo makkelijk. In het Duits kan het makkelijker. Daarin heb je:

- Was für welche sind zu empfehlen?

Het Fries lost het probleem iets anders op, maar daar kan het ook:

- Hoe'nent binne oan te rekommandearjen?

Verder heeft het Fries het woord *hokker*, dat zowel 'welk(e)' als 'wat voor' betekent en dat in elke van de vier Nederlandse voorbeeldzinnen het vraagwoord kan vervangen. Het kan ook zonder zelfstandig naamwoord voorkomen:

- Hokker binne oan te rekommandearjen?

Ik weet dat we als kinderen in het Nederlands ook een oplossing hadden. Toen gebruikten we *hulke* als vragende tegenhanger van *zulke*. En dat leende zich prima voor zo'n constructie zonder zelfstandig naamwoord:

- Hulke zijn aan te raden?

Misschien was dat ingegeven door de vormovereenkomst met het Friese *hokker*. Misschien ook was het gewoon woordspel, ik weet het niet. Ik heb wat zitten googelen, maar ik heb *hulke* niet op internet kunnen vinden, dus ik denk niet dat het een algemenere verbreiding heeft gekregen. Jammer, want het zou zo'n handig woordje zijn.

Ga lekker genieten!

Geplaatst op [10 oktober 2018 16:00](#) door [Henk Wolf](#)

Door Henk Wolf

Recent plaatste iemand in de Facebookgroep 'Leraar Nederlands' een foto van een reclamebord met het opschrift 'geniet van onz Strandbok Bier'. Ik denk dat de plaatser vooral op de gekke spelling van *onz* of de onconventionele omgang met spaties en hoofdletters wilde wijzen, maar ik vond de gebiedende wijs *geniet* het opvallendst. Waarom? Omdat die op een bord bij de ingang van een restaurant stond. Ik zou een zin als 'geniet van ons bier' alleen gebruiken tegen mensen die al een biertje voor zich hebben.

De zin op het bord is dan ook geen wens zoals 'slaap lekker', 'wees gezegend', 'krijg de pip' of 'kom veilig thuis'. Hij is eigenlijk een oproep om zelf genot op te roepen door een biertje te gaan kopen. *Geniet* is dus een aansporing tot actie en voor mijn taalgevoel kan dat niet. Bij mij is *genieten* namelijk geen werkwoord dat een actie uitdrukt, maar een zogenaamd ervaringswerkwoord – en ervaringen kun je mensen alleen maar toewensen.

Als je in het Nederlands van de negentiende en twintigste eeuw *geniet* als gebiedende wijs tegenkwam, dan was dat wel een aansporing, maar nog geen heel actieve. De luisteraar werd ertoe aangespoord om acht te slaan op iets wat hem voor de voeten kwam, om zich open te stellen voor een ervaring. Voorbeelden zijn:

- *Geniet de dag*
- *Geniet van 't lenteschoon*
- *Geniet van het leven!*

Dat *genieten* in eenentwintigste-eeuws Nederlands een actiever werkwoord wordt, zie je ook aan zinnen zoals ‘ik ga lekker van mijn diner genieten’, die op internet veelvuldig voorkomen. Het hulpwerkwoord *gaan* wordt in het Nederlands van Nederland (minder in dat van Vlaanderen en Suriname) hoofdzakelijk gebruikt bij werkwoorden die een bewust ondernomen activiteit uitdrukken.

Dat zie je het duidelijkst als *gaan* ook nog in de gebiedende wijs staat. Kijk maar:

- *Ga lekker een eindje fietsen!* <gewoon>
- *Ga lekker een pakje ontvangen!* <raar>
- *Ga toch schrikken!* <raar>

Toch vind je op internet veel zinnen van het type ‘ga lekker van je pensioen genieten’, waarin *genieten* blijkbaar voldoende actie uitdrukt om met zo’n gebiedend *ga* te worden gecombineerd.

Ook kom je *genieten* op internet vaak tegen met het hulpwerkwoord *willen* (bijvoorbeeld in ‘ik wil met je genieten’), dat ook niet zo goed samengaat met werkwoorden die geen bewuste activiteit uitdrukken:

- *Ze wil een eindje fietsen.* <gewoon>
- *Ze wil verlangen naar vrede.* <raar>
- *Ik wil de stilte waarderen.* <raar>
-

Genieten wordt dus steeds meer een activiteit. Dat is niet de enige verandering die het werkwoord ondergaat. Het treedt nu ook vaak als onovergankelijk werkwoord op, bijvoorbeeld in zinnen als ‘ga lekker genieten’ en ‘ik wil met je genieten’.

Vanouds komt *genieten* altijd overgankelijk voor, dus met een grammaticaal voorwerp erbij. In wat ouder Nederlands was dat vaak een lijdend voorwerp (‘geniet de dag’), in wat jonger Nederlands meestal een voorzetselvoorwerp dat met *van* begint (‘geniet van het leven’). Het WNT geeft *genieten* nog alleen als overgankelijk werkwoord (in een lemma uit 1887). Mijn dikke Van Dale uit 1992 noemt *genieten* wel als onovergankelijk werkwoord, maar in de voorbeeldzin is het ontbrekende voorwerp nog wel steeds makkelijk in te vullen: ‘het was een heerlijke reis, ik heb echt genoten’.

In zinnen als ‘ga lekker genieten’ en ‘ik wil met je genieten’ is de ontwikkeling nog een stapje verder gegaan. Daarin is niet meer te raden wat of waarvan er genoten moet worden. Het werkwoord *genieten* is daarin echt onovergankelijk geworden. De nu actieve betekenis komt daardoor erg dicht bij die van ‘plezier maken’ te liggen.

Hij heeft de foto's zien gelaten

Geplaatst op [1 oktober 2018 08:48](#) door [Henk Wolf](#)

Door Henk Wolf

Een collega van me schrijft 'sjenlitten' altijd aan elkaar, alsof de Friese woorden *sjen* ('zien') en *litten* ('gelaten') samen één woord vormen. Dat is ook niet zo gek, want het is in het Fries niet meteen duidelijk of je nu met één of met twee werkwoorden te maken hebt.

Ik kan me best voorstellen dat 'laten zien' als betekeniseenheid wordt opgevat. Immers, die twee woorden samen betekenen vrijwel hetzelfde als het ene werkwoord 'tonen'. Dan is het niet zo gek om ze als één werkwoord te gaan zien. De schrijfwijze van mijn collega verradt dat zij in het Fries vermoedelijk zo denkt. Ik heb het voor de zekerheid nog even nagevraagd en inderdaad ervaart ze de twee als één woord.

Het voltooid deelwoord als lakmoesproef

In het Nederlands kun je veel makkelijker nagaan of je met één werkwoord te maken hebt of met twee. Anders dan in het Fries heeft het aantal werkwoorden namelijk invloed op de vorm van de voltooide tijd. Heb je in het Nederlands één werkwoord dat je in de voltooide tijd zet, dan krijgt dat de vorm van het voltooid deelwoord. Heb je twee werkwoorden, dan hebben ze allebei de vorm van de infinitief (het 'hele werkwoord'). Zie het volgende voorbeeld:

- Ik heb haar gezien. <gewoon>
- Ik heb haar zien. <uitgesloten>
- Ik heb haar zien lopen. <gewoon>
- Ik heb haar gezien lopen. <uitgesloten>
- Ik heb haar lopen gezien. <uitgesloten>

Het voorkomen van een voltooid deelwoord is daardoor een soort taalkundige lakmoesproef voor de eenwoordstatus van werkwoorden.

Ook scheidbaar samengestelde werkwoorden krijgen, als ze het enige werkwoord vormen dat in de voltooide tijd gezet wordt, de vorm van het voltooid deelwoord:

- Ik heb het toetje opgegeten. <gewoon>
- Ik heb het toetje opeten. <uitgesloten>

Zien gelaten

Of er mensen zijn die 'laten zien' in het Nederlands ook als één woord beschouwen, is makkelijk te zien, want dan krijgen ze de vorm van een voltooid deelwoord. En dat blijkt inderdaad te gebeuren. Ze zien er dan uit als scheidbaar samengestelde werkwoorden. Dat gebeurt wel niet heel vaak, maar toch. Op internet kom ik tegen:

- ... hij heeft de foto's zien gelaten ...
- ... de gang van zaken word je zien gelaten ...

Bij één van de internetcitaten vraagt de schrijfster zich expliciet af of haar zin wel correct is.

Dat 'zien gelaten' geen twee werkwoorden meer zijn, zie je niet alleen aan het voltooid deelwoord, maar ook aan de volgorde. Normaal gesproken is de volgorde 'laten zien'. De reeks 'zien

gelaten' lijkt sterk op 'op gegeten' en andere scheidbaar samengestelde werkwoorden.

Kennen geleerd

'Leren kennen' is ook zo'n betekeniseenheid en ook die twee werkwoorden worden door sommige sprekers van het Nederlands als één woord beschouwd. Zo vind je op internet onder andere:

- ... wij hebben elkaar al bij andere gelegenheden kennen geleerd.
- Men leert een vrouw pas kennen lang nadat men haar heeft kennen geleerd.
- ... die hij tijdens opnamen voor een wasmiddelreclame had kennen geleerd, ...
- Hebben wij deze methode kennen geleerd, dan ...
- ... en kan het echte, authentieke Portugal goed kennen geleerd worden.

En zelfs zonder spatie komt voor:

- Omdat ik veel moeders heb kennengeleerd met soortgelijke problemen, ...
- Bovendien heb ik door het internet mensen kennengeleerd die ik normaal nooit kennengeleerd zou hebben, ...
- In de vakantie heb ik en meisje kennengeleerd, waarvan ...

In het Duits is 'kennenlernen' zelfs helemaal tot één werkwoord geworden. Daar hoor je nooit 'ich habe sie kennen lernen', maar altijd 'ik habe sie kennengelernt'.

Zitten gegaan

Ook *gaan* kan met een ander werkwoord tot één werkwoord versmelten. Een paar internetvoorbeelden:

- ben ontmoedigd toen mar zitten gegaan.
- Tot die storm en die tegenwind zijn liggen gegaan.
- En liggengegaan langs de landweg ...
- Ben van elende slapen gegaan.
- En iedereen is slapen gegaan.
- ik ben dan slapengegaan en ...

Zitten gebleven

Blijven is ook een werkwoord dat zich met andere werkwoorden tot een nieuw werkwoord kan verbinden. Een paar internetvoorbeelden:

- Misschien kan je ook eens afvragen, dat wanneer je de oude stijl hebt gehad, wel niet was zitten gebleven op de 5de klas ...
- Hij is twaalf jaar, kan nog niet lezen en is zitten gebleven in P4.
- En dan hoor ik verhalen van 3x zittengebleven

Hier zelfs een paar voorbeelden waarin het voltooid deelwoord als bijvoeglijk naamwoord wordt gebruikt:

- Nu ik fulltime werk is het zicht op de activiteiten van de zittengebleven jongste, vanwege zijn niet studieze houding weg.
- De zittengebleven bestuursleden Herman Ensink, Egbert Kleinhorsman en Mark Ros hebben de lopende zaken goed verwerkt en Rood Zwart draaiende ...

Ik boei me niet voor de poppetjes

Geplaatst op [28 september 2018 10:00](#) door [Henk Wolf](#)

Door Henk Wolf

In een reactie op [geenstijl.nl](#) van een paar maanden geleden schrijft iemand ‘ik boei me niet voor de poppetjes’. Dan volgt er wat onsmakelijk geweldpraat, maar het gaat me hier ook niet om de inhoud. ‘Ik boei me voor’ is namelijk een constructie waarvan ik het ontstaan verwacht had. Af en toe googelde ik erop, afgelopen woensdag voor het laatst. En de verwachting is nu dus uitgekomen.

Waarom verwachtte ik die constructie? Wel, dat zou passen in een trend die al eeuwen bezig is: de Germaanse talen maken een ontwikkeling door waarbij personen het onderwerp van de zin worden.

Onpersoonlijke zinnen zonder onderwerp

In ouder Nederlands kwamen zinnen voor zonder grammaticaal onderwerp, zogenaamde ‘onpersoonlijke zinnen’. Een voorbeeld is dit bekende Middelnederlandse zinnetje uit het Egidiuslied:

mi lanct na di, gheselle mijn

Letterlijk vertaald is dat ‘mij verlangt naar jou, vriend mijn’. Er komen in de zin alleen maar niet-onderwerpsvormen voor: *mij* en *jou*. Een vertaling in modern Nederlands is zoiets als ‘ik verlang naar jou, mijn vriend’.

In modern Nederlands komen zulke onderwerpsloze zinnen niet meer voor. Het Duits heeft er nog wel een paar, bijvoorbeeld:

Mir ist nach Bier.

Dat is letterlijk ‘mij is naar bier’ en betekent ongeveer ‘ik heb zin in bier’.

Onpersoonlijke zinnen met onderwerp

Wat in het Nederlands nog wel bestaat, is een ander zinstype, dat ook wel als ‘onpersoonlijk’ wordt aangeduid, en waarin een mens iets meemaakt, maar waarbij die mens niet het onderwerp van de zin is. Die mens is een ander zinsdeel, zoals lijdend of meewerkend voorwerp. Iets anders is het onderwerp, vaak een ding.

Ook die constructies verliezen langzaam terrein: in de Nederlandse omgangstaal wordt al lang niet meer het onpersoonlijke ‘dat dunkt me’ gezegd, maar altijd ‘ik denk dat’, met *ik* als onderwerp. Ook ‘die schoenen passen me niet’ wordt vaak ‘ik pas die schoenen niet’. ‘Mij mankeert niets’ wordt vandaag de dag vaak ‘ik mankeer niets’. In dezelfde trend zien we recent dat ‘dat lawaai irriteert me’ verandert in ‘ik irriteer me aan dat lawaai’ (waarbij ‘zich ergeren aan’ waarschijnlijk als voorbeeld heeft gediend).

In de groep van twaalf studenten Fries aan wie ik momenteel syntaxis geef, zijn er nog twee van wie de ouders *ferjitte* (‘vergeten’) onpersoonlijk gebruiken. Zij kunnen zinnen als de volgende gebruiken:

Dat adres is my fergetten.

Dat is letterlijk ‘dat adres is mij vergeten’ en betekent ‘ik ben/heb dat adres vergeten’. Het Fries loopt daarmee iets trager dan het

Nederlands, waar alleen ‘ik ben/heb het adres vergeten’ nog voorkomt.

Verwachting

Ik verwachtte in het licht van die trend dat de constructie ‘dingen boeien iemand (niet)’ een keer zou meegaan en dat die constructie concurrentie zou krijgen van ‘iemand boeit dingen (niet)’, dus met de persoon als onderwerp. En die verwachting is uitgekomen, ook al is er tot nu toe nog maar één vindplaats.

‘Ik spijt me’ komt ook al een paar keer op internet voor. Ik verwacht nu ook een keer ‘ik kan dat niet schelen’ en ‘zij bevalt dat wel’ tegen te zullen komen.

Ik zei er van Jaap

Geplaatst op 18 september 2018 10:00 door Henk Wolf

Door Henk Wolf

Over het woordje *er* is heel veel te zeggen en dat is dan ook gedaan. Het heeft een boel functies en het is nog niet zo makkelijk om die allemaal te onderscheiden. Een paar veelvoorkomende gebruikswijzen zijn:

als eerste woord van de zin, bij een onbepaald onderwerp:
Er staat een taart in de vensterbank.

als vervanger van woorden die bij een los telwoord horen:
Jij hebt vier rode appels en ik heb er drie.

als bepaling van plaats:
Kom je ook naar het station? Ik ben er al.

als vervanger van andere woorden die je na een voorzetsel verwacht:
Daar staat mijn chocomel. Het kleutertje kijkt er verlekkerd naar.

Een gebruikswijze die stilletjes uit het Nederlands lijkt te verdwijnen, vinden we in een bekend kinderliedje:

*Ik zei er van Jaap, ik zei er van Jaap, ik zei er van Japie, sta stil.
Waarom moet ik stille staan? Ik heb van mijn leven geen kwaad gedaan.*

Dit *er* staat steeds direct na de persoonsvorm. Het voegt weinig of geen betekenis aan de zin toen, maar lijkt vooral in de zin te staan omdat het metrum een extra onbeklemtoond lettergreep vereiste. Het

opvallende is dat, als je op zinnen gaat zoeken met dit *er* erin, je vooral liedjes en gedichten tegenkomt.

Nog een liedje:

Maar och moeder, zo sprak er het knaapje.

't Was een kind van pas zes jaren oud.

En och moeder, laat ons leven

En zolang als onze adem gaat.

En een liedje uit de achttiende eeuw:

Jan, koopt me een kermis.

Mooi meisje, ik heb er geen geld.

Ik zou u wel een kermis kopen,

maar 't geld is door mijn broek gedropen

En uit een gedicht van Willem Wilmink:

'Grootvader, ge zijt zo gebogen,

en uit uw oog loopt een traan,'

Zo sprak er het kleine ventje,

En de oude zag teder hem aan.

Waar dit *er* vandaan komt, weet ik niet, maar moest ik een gokje wagen, dan zou ik eerst eens proberen na te gaan of het niet ontstaan is naar analogie van constructie met 'er eens', zoals in deze zin die je vaak in liedjes en aan het begin van sprookjes tegenkomt:

Er was er eens een smid.

Dit 'er eens' is via een paar stappen ontstaan uit de woordgroep 'een reis'. De woorden versmolten tot het woord *ereis*. Dat werd eerst verbasterd tot *eris* en dat werd weer als twee woorden

opgevat: *er* en *is* (geschreven als *eens*). In het Fries komt het nog voor als *ris*. Ik kan me voorstellen dat wie de 'smid'-zin vaak hoort, het idee krijgt dat je na de persoonsvorm een betekenisloos woordje *er* kunt gebruiken, een optie die dan vooral zou worden gekozen als het metrum om een extra woordje vroeg.

Aan het roer / bij het roer

Geplaatsd op 25 juni 2018 12:00 door [Redactie Neerlandistiek](#)

Door *Henk Wolf*

Het gedicht ‘De moeder de vrouw’ van Martinus Nijhoff staat opeens volop in de belangstelling. Een deelonderwerp van de discussie is het woordje *bij* in ‘bij het roer’. De vrouw op het schip in Nijhoffs gedicht staat ‘bij het roer’, terwijl ze in een conceptversie ervan ‘aan het roer’ stond. Nijhoff kan die verandering simpelweg hebben aangebracht omdat er in dezelfde regel ‘aan dek’ stond en twee keer *aan* niet zo mooi is, maar er zijn ook mensen die er betekenis in lezen. Mijn collega Coen Peppelenbos heeft daar op Tzum [dit stukje](#) over geschreven.

Ik denk dat je niet te veel betekenis moet willen lezen in de tekstuele wijziging. Daarvoor is het zaak om te beseffen dat *aan* en *bij* in de verschillende variëteiten van het Nederlands nogal eens synoniem zijn en dat de mogelijkheid om die woordjes te verwisselen per streek en per periode nogal eens verschillend kan zijn. Je kunt nu in het hele gebied zonder al te veel betekenisverschil ‘bij het water’ en ‘aan het water’ staan. In het hele taalgebied kun je ‘bij de bank rechts afslaan’, in Vlaanderen ook ‘aan de bank’. In het hele taalgebied kun je ‘aan de tafel’ zitten te eten, in het noorden ook ‘bij de tafel’. De een zet z’n afval ‘aan de weg’, de ander liever ‘bij de weg’. Nu kopen we stof ‘aan de meter’, in de achttiende eeuw ‘bij de el’.

Machtsmetafoor

Natuurlijk kunnen *bij* en *aan* idiomatische verbindingen aangaan. Dat is bij ‘aan het roer’ het geval. Meer dan alleen een plaatsaanduiding is ‘aan het roer staan’ in 2018 een idiomatische

manier om ‘het schip besturen’ te zeggen. Verder is het een metafoor voor ‘de macht uitoefenen’. De idiomatische betekenis zowel als de machtsmetafoor is afwezig in ‘bij het roer staan’.

Wij zijn een generatie van autorijders, niet van schippers. Aan een autostuur moet je voortdurend draaien, daarnaast moet je schakelen, remmen, noem maar op. Het besturen van een auto is een actief proces. We hebben dan al snel de neiging om ‘aan het roer staan’ als even actief te beschouwen, waarbij de metaforische macht zou liggen in de handeling. Het besturen van een schip vraagt alleen veel minder actie dan het besturen van een auto. De machtsmetafoor van ‘aan het roer’ was oorspronkelijk waarschijnlijk meer aan de potentie van een koerswisseling ontleend dan aan die van het voortdurend sturend handelen.

Ietsjes ouder Nederlands

Wie nu ‘bij het roer’ zou schrijven, zou met opzet afwijken van de idiomatische manier van zeggen. Zo’n opzet zou om een verklaring vragen en het zou dan inderdaad niet vergezocht zijn om te denken dat de schrijver passiviteit wilde benadrukken of zich distantieerde van de machtsmetafoor. Of dat in 1934 ook zo was, kun je je echter afvragen. Ik heb heel wat Friese volksverhalen gelezen en daarin staan voortdurend schippers, schippersvrouwen en schipperskinderen ‘by it roer’. Ook in wat ouder (en zelfs sporadisch in redelijk modern) Nederlands komt die combinatie wel voor. De passiviteit en het ontbreken van een werkelijk stuurmanschap die wij mogelijk in Nijhoffs tekstuele wijziging lezen, kan wel eens liggen aan onze wat gebrekkige kennis van ietsjes ouder Nederlands. Het is helemaal niet uit te sluiten dat Nijhoff niet meer deed dan een woordcombinatie inruilen voor een iets beter klinkende synonieme woordcombinatie.

Op den hemel

Illustratief voor de vrije variatie is het Groninger Columbuslied. Dat is rond 1890 door Laurens Huizinga geschreven. Hij zegt in het lied over Columbus: ‘Hai gong dou zulf aan ’t rouer stoan / En kwam doar mit gain stok vandoan’. Het is een algemeen bekend volkslied geworden, met allerlei kleine variaties in tekst. Wie even op internet zoekt, vindt diverse varianten waarin Columbus ‘bie t rouer’ ging staan.

Een paar Nederlandse, Friese en Groningse voorbeelden van ‘bij het roer’ uit de literatuur die ik op internet heb gevonden:

“[...]
De Minnaar by syn Lief, de Zee-man by het roer,
De Bruygom by de Bruyt en ik by Teuntje moer,
[...]” (Jan van der Veen, 1642)

“Hy, die d’ongemacken sust, zet zich by ’t roer, daer hy in Forbus schijn quam zweven, [...]” (Joost van den Vondel, 1660)

“Ik zie de Hoop by ’t roer, daar ze op den hemel staart” (1747)

“t Was deur hum ook by ekoomen,
Dat men Mourik nam by ’t roer,
Krek veur Robbert wierd genoomen,
En mit ons as Schipper voer.” (Betje Wolff, 1766)

“De schipper alleen, waar ik niets van begrijp,
Staat zwijgend by ’t roer met een brandende pijp.” (Jacob van Lennep, 1852)

“n Wichtje staait bie t rouer.”, “n Voel wief staait bie t rouer, moar Siet zigt heur nait.” (J. de Graaf, rond 1950)

“De stuurman, Palinurus, hoog bij ’t roer,
riep: “Wat betekent dit omfloerste zwerk? [...]” (A. Rutgers van der Loeff, 1954, vertaling Aeneis)

“Us Feike stie by ’t roer, sa wyt as in deaden.” (volksverhaal, opgetekend door Dam Jaarsma in 1968)

“De skipper dy’t by it roer stien hie – hy hie himsels fêstboun om net fuortspield to wurden – tocht oars net as: ús ûren binne teld, wy geane mei man en mûs nei de djipte.” (Ype Poortinga, 1976, vermoedelijk een opgetekende en licht geredigeerde versie van een mondeling overgedragen volksverhaal)

“Linse, dy’t by it roer stie, seach fan boppen op him del en sei: “Ja jonge, it skip wie net langer, hen”.” (L.d.J., 1981)

“As er rjochtop by it roer stie, seach se har heit.” (Riek Landman, 2005)

“De matrozen mochten hem graag vanwege zijn bereidwilligheid om iets voor hen te doen, zoals bij het roer staan als het mooi weer was.” (Dick Wortel, 2007, vermoedelijk op basis van historisch materiaal)

“PETRUS BY IT ROER” (Willem Tjerkstra, 2017, titel van een gedicht bij een gravure van Gustave Doré)

“Wetter blinkt yn sinneskyn. Stap ús boatsje yn! Efkes skowe, efkes driuwe, stjoerman sit al by it roer.” (Fries kinderliedje)

Lijst van behandelde onderwerpen

De lijst verwijst naar de eerste pagina van relevante columns in deze bundel.

aan het roer: blz. 56
accusatief: blz. 39+40
ACI: blz. 40
agentief werkwoord: blz. 45+49+53
anaforische NP: blz. 43
antipassieve vorm: blz. 4
beknopte bijzin: blz. 40
bepaalwoord: > determineerder
bezittelijk voornaamwoord: blz. 11
bij het roer: blz. 56
bijvoeglijk naamwoord: blz. 26+47
bijwoord: blz. 9+26+29+42
bijwoordmarkering: blz. 42
boeien in agentief gebruik: blz. 53
casus: > naamval
causatief: blz. 51
delende determineerder: blz. 11
determineerder: blz. 11+17+18+37+46+48
eerst: blz. 7
eigenaam: > naam
er: blz. 14+54
generieke determineerder: blz. 46+48
genieten: blz. 49
genus: blz. 31+34
geslacht: > genus
hoe: blz. 9
intuïtie: > taalgevoel

laten: blz. 51
lidwoord: blz. 17+18+37
lijdende vorm: > passieve vorm
man: blz. 43
met: blz. 45
miratieve modaliteit: blz. 9
modaliteit: blz. 9
naam: blz. 23
naamval: blz. 39+56
neologisme: blz. 16
noede: blz. 33
officieel: blz. 15
onbepaalde determineerder: blz. 46+48
optimaliteit: blz. 12
partitief: > delende determiner
passieve vorm: blz. 4+45
reduplicatie: blz. 6
roepwoord: blz. 33
samengesteld werkwoord: blz. 30
scheidbaar samengesteld werkwoord: blz. 30
sik: blz. 33
small clause: > beknopte bijzin
soekie: blz. 33
stilgeboren: blz. 16
taalgevoel: blz. 12
tussenwerpsel: blz. 33
verbleven: blz. 12
verblijven: blz. 12
vinden: blz. 40
voltooide tijd: blz. 12+51
voor het eerst: blz. 7
voorheen: blz. 47

voornaamwoord: blz. 39+43
voornaamwoordelijk gebruikte NP: blz. 43
voorzetsel: blz. 56
werkwoord: blz. 4+12+30
zelfstandig naamwoord: blz. 6+31

Index of topics treated (English)

The index refers to the first pages of relevant contributions in this work.

aan het roer: page 56
accusative: page 39+40
ACI: page 40
adjective: page 26+47
adverb: page 9+26+29+42
adverbial marker: page 42
agentive verb: page 45+49+53
anaphoric NP: page 43
antipassive voice: page 4
article: page 17+18+37
proper name: > name
name: page 23
bij het roer: page 56
boeien in agentive use: page 53
calling: page 33
case: page 39+56
causative: page 51
compound verb: page 30
determiner: page 17+18+37+46+48
eerst: page 7
er: page 14+54
gender: page 31+34
interjection: page 33
generic determiner: page 46+48
genieten: page 49
hoe: page 9

intuition: page 12
laten: page 51
man: page 43
met: page 45
mirative modality: page 9
modality: page 9
neologism: page 16
noede: page 33
noun: page 6+31
officieel: page 15
optimality: page 12
partitive determiner: page 11
passive voice: page 4+45
perfect tense: page 12+51
possessive pronoun: page 11
preposition: page 56
pronominal NP: page 43
pronoun: page 39+43
reduplication: page 6
sik: page 33
small clause: page 40
soekie: page 33
stilgeboren: page 16
undeterminate determiner: page 46+48
verb: page 4+12+30
verbleven: page 12
verblijven: page 12
vinden: page 40
voor het eerst: page 7
voorheen: page 47